

„Droschak“

ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse:

RÉDACTION DU JOURNAL

„Droschak“

GENÈVE (Suisse)

Հ. Բ. Բ. Բ. Բ.
A. R. F. BUR
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Թ Ի Ի Ր Ք Ի Ո Յ Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Ւ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

ԹԻԻՐՔԻԱՆ — ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ժամը հնչեց, վերջապէս, ստրկացած ժողովուրդների համար—արդար ու անխուսափելի հատուցման ժամը: Սուղթանական բռնակալութիւնը, որ արիւնալի կոշմարի պէս նստած էր համաշխարհային խղճմտանքի վրայ,— այսօր ընկած է հոգեվարքի մէջ, իր դարաւոր ոճիրների ծանրութեան տակ: Այն գործիքը, որի վրայ յենած նա կատարում էր մինչև օրս իր դժոխային շահատակութիւնները, որով նա հնձում էր մինչև օրս իր հպատակ ազգութիւնների ազատատենչ սերունդները, աւերում էր շէն ու կենդան հայրենիքներ և ողբի, յուսահատութեան բառաչիւնով սասանեցնում տիեզերքը, — այդ հզօր ու եղերական գործիքը այսօր բախտի մի սքանչելի կապրիզով դաւնում է իր գոռոզ հրամանատարների դէմ, չորում է նրանց կրծքի վրայ, որպէս մի անողջ նեմօղիդա, և հաշիւ է պահանջում անցեալ ու նոր ոճիրների համար: Բանակը այսօր տէր է դրութեան և Սահմանադրութիւնը հոչակած է արդէն:

Պատմութիւնը շատ քիչ է տեսել այսպիսի կազդուրիչ անակնկալներ. ամբողջ լուսաւոր ու ազատասէր մարդկութիւնը ողջունում է „Երիտասարդ-Թիւրքիայի“ գեղեցիկ ժեստը. ամբողջ աշխարհը զգում է, որ Բոսֆորի ափերում կատարուող դրաման տիեզերական կշիռ ունեցող մի անցք է, որ կոչւած է հզօրապէս անդրադառնալու միջազգային խաղաղութեան վրայ, այլ և քաղաքակիրթ պետութիւնների տնտեսական առաջնադասութեան վրայ: Մի երկիր, որ մինչև օրս, իբրև չարաղէտ մի կուսակալիկ, շարունակաբար ընդհարումների թատր է եղել շահագրգռած պետութիւնների համար—այսօր նա, սթափւած դարերի մրափից, ուզում է թույլ գնել բոլոր արտաքին միջամտութիւնների առաջ, ուզում է սանձ գնել արեւմտեան կապիտալիզմի անորոժակներին, ուզում է կռել իր ճակատագիրը, լուծում տալ բոլոր ներքին վէճերին ու կնճիւններին, լուծում տալ հանուր ազատութեան ու հասարակութեան մէջ:

Եւ այդպէս են ազգարարում տաճկական շարժման ղեկավարները: Այդպէս է ներկայանում նրանց յուսալու աչքերին՝ մօտիկ ապագայի հեռապատկերը: Երկար անձկալի սպասումից ու քարոզչական աշխատանքից յետոյ, նրանք ի վերջոյ հրապարակ եկան զրահաւորած լեգէօններով, սրի ու հրի սպառնալիքով: Պատճառները շատ... Մի խենթ ու անհոգի բռնակալութիւն ճարակում էր ամբողջ կայսրութիւնը, տանում էր նրան դէպի անխուսափելի կործանում: Նա պատառ-պատառ մատուցանում էր երկրի տարաբախտ ճակատագրի ղեկավարութիւնը օտար գիչատիչ ու աշխարհակալող ոտխներին, նա կառավարչական սիստէմ էր դարձրել հալածանքը և մի խելագար յամառութեամբ ոչնչացնում էր երկրի կենսունակ ու կենսատու ուժերը, չորացնում էր պետական հարստութեան բոլոր աղբիւրները... Թիւրք հասարակութեան գիտակից մասը չէր կարող անվերջ կրաւորական հանդիսատես լինել այդ անզուգական ողբերգութեանը, թիւրքական բանակը չէր կարող անվերջ ստանձնել գերը սուլթանական անմուռնչ կամակատարի, նա մի օր զգաց իր ընդարձակ ծալքերի մէջ իր հզօրակուռ զանգւածներով, որ իրաւունք ունի հայ յեղափոխականը տասնեակ տարիների իր մոլեգնտ մաքսուումների մէջ, իրաւունք ունի մակեդոնացին, Եմէնի արաբը, ալբանացին, իրաւունք ունին բոլոր բնութիւնները, բոլոր այն հոյակապ ու հոգեվարք ժողովուրդները, որոնք իրենց արիւնագանգ գերեզմաններից անգամ շարունակում են թափահարել ապստամբութեան դրօշակը կարմիր Համիդի կառավարութեան դէմ...

Այո՛, եւ մենք ուրախ ենք կուրի գաղափարի այդ նոր ու հզօր նաւաւումով, մենք ուրախ ենք արձանագրել մեր հարեւանների, համերկրացիների այդ յաղթական զարթոնումը, որ էրզրումի, կաստեմունի ու Բիթլիսի մասսային շարժումներից յետոյ գալիս է

մի նոր ապացոյց տալու յեղափոխական հասունութեան, գալիս է աւետելու, որ — ինչ և լինի այսուհետեւ — Տաճկաստանը իր բովանդակ խայտաբղէտ ազգաբնակչութեամբ մտնում է այժմից մի նոր շրջանի մէջ, բացում է նրա համար մի նոր դարագլուխ:

Հայ ժողովուրդը, որ անօրինակ զոհեր է տուել ազատութեան կռուքին, անկեղծ բերկրութեամբ ողջունում է իր հարեանին, որի հետ պատմութիւնը դարերից ի վեր շողկապել է նրան և որը երկարատեւ խարխափումներից ու մոլորումներից յետոյ՝ նոյնպէս գրկում է ազատութեան աւետարանը և ծանուցանում է, յանձին իր գիտակից ներկայացուցիչներին, մի նոր, արդար համայնակենցազ այն երկրաւոր տարտարոտում, ուր մինչև օրս անարգ բռնաւորների ձեռքով գերեզմաններ են միայն փորել ազատութեան ու ազգերի համերաշխութեան համար:

Յեղափոխութիւնը տէր է դրութեան: Ար կարողանա՞յ նա մինչև վերջ տանել իր մեծ ու պատասխանատու գործը: Ար կարողանա՞յ փաստի վերածել այն, ինչ որ գրած ու խոստացած է թղթի վրայ: Այդ է, որ դեռ տեսնելու բան է: Բէակցիան թուում է տապալած, զինաթափ, բայց նա վերջնականապէս անձնատուր չի եղել: Արմիր Գազանը շանթահարի պէս կծկել է իր որջում և առժամապէս կատարում է յեղափոխութեան դրած պահանջները, բայց նա դեռ չի կորցրել իր բոլոր յոյսերը: Չրկած արգէն իր բազմաթիւ ու ինտիմ խորհրդակիցներից, նա դեռ որոճում է իր դիրքը փրկելու այլ և այլ ծրագիրներ, նա կը դիմէ բոլոր օրհասական միջոցներին, նրա դիւային հանձարը կը յղանայ ամեն տեսակ հնարքներ ու դիվերսիօններ, նա կը ձգնէ կաշառքներով, այլ և այլ մտնեօվրներով սիրաշահել զօրքի մի մասը, նա կը ցանէ պատակտուներ ապստամբական բանակի մէջ, կը գրգռէ ազգայնական ատելութիւններ, ընդհարում ու կոտորած, կը հրաւիրէ ի հարկին՝ նոյնիսկ եւրօպական միջամտութիւն... Երկու հարեան բռնապետութիւնների օրինակը հրահանգիչ է այդ տեսակէտից և քանի դեռ Արգիւլ Համիրը կը մնայ Երլըզում, իբրև օրինական սուլթան ու խալիֆ, — Յարի ու Շահի «գափնիները» երբէք հանգիստ չը պիտի տան նրան...

Տաճկաստանը ամեն տեսակ հնարաւորութիւնների մի աշխարհ է, և յեղափոխական ու ազատամիտ բոլոր տարրերին անհրաժեշտ է — ներկայ հանգիստը ու տաքնապալի վարկեանում — լինել ծայրայեղօրէն զգաստ ու աշխուրջ: Ոչ չափազանց թերահաւատ, ոչ էլ չափազանց լաւատես: Սահմանադրական ամբողջ բանակը — ձուլած այլ և այլ ժողովուրդներից ու կուսակցութիւններից — պէտք է կազմէ մի ներդաշնակ օպօզիցիա և միահամուռ ճիգերով դիմագրաւէ բէակցիայի գալոց հնարաւոր գաւերին: Երիտասարդ Թիւրքիան, որ ներկա-

յուս ստանձնել է շարժման ղեկավարութիւնը, միանգամայն գիտակից է իր ծանր ու փափուկ պատասխանատուութեան: Նա յայտարարում է, որ սահմանադրական նախաձեռններից պիտի օգտուին երկրի բոլոր տարրերը, անխորթէն, հաւասարապէս, — մի հանգամանք, որ կատարելապէս համապատասխան է այն ընդհանուր որոշումներին, որ թիւրք ու այլ ազգութիւնների յեղափոխական ներկայացուցիչները ընդունել էին Պարիզի կոնգրէսում:

Հայ ժողովուրդը, ի շարս ուրիշ ժողովուրդների, անձկութեամբ ու սրտատրոփ սպասում է, որ ազատութեան արեւի շողերը ներս թափանցեն նաև իր մուսլ հօրիզոններից: Նա սպասում է, որ իբրև նշան յնոր դարագլխի, իբրև գրաւական գալոց ազատութեան, իրականացւին Յեղափոխութեան ազգարարած և մասսային միտինգների մէջ հռչակած խոստումները՝ առժամայ անյետաձգելի, նազագոյն պահանջների մասին, նա սպասում է, որ միանգամ ընդմիշտ ջնջւին բոլոր «բացառիկ օրէնքները», որ ամիստիան, ընդհանուր ներումը, դատարկէ նաև հայ ժողովրդի նահատակութեան զնդանները, աքսորատեղերն ու գաղթավայրերը, որ թոյլ տրւի հայրենիքից տարագրւած մասսաներին՝ վերագառնալ իրենց հողերը անարգել ու անկաշկանդ, վերագրաւել իրենց ստացւածքը և կեանքի ու գոյքի ապահովութեան մէջ, նոր ու բեղմնաւոր աշխատանքով վերակենդանացնել հայրենի աւերակները...

Հայ Յեղափոխական Գաշնակցութիւնը, ի շարս ուրիշ կուսակցութիւնների, նոյնպէս գիտակ իր յատուկ պատասխանատուութեան և ներշնչւած ազգերի համերաշխութեան մեծ սկզբունքով, կը շարունակէ իր աշխատանքը, թե թեի տւած «Երիտասարդ Թիւրքիայի» ռազմիկների հետ, մինչև որ կը ստացւին ռամկավարական սահմանադրութեան հաստատուն երաշխիքները, որոնք պիտի խլեն այդ բոլոր կուսակցութիւններից նրանց դաւադրական, տերրօրիստական կերպարանքը և պիտի ուղղեն նրանց դէպի խաղաղ ու լեգալ կազմակերպական պրօպագանդ, իւրաքանչիւրը ըստ իր քաղաքական ու սօցիալական դաւանանքի, նման այն բոլոր կուսակցութիւններին, որ մենք տեսնում ենք Արեւմուտքում:

Տասնեութ երկա՛ր տարիներ, մեն-մենակ Հայաստանի, Փոքր Ասիայի անհամբոյր տարածութիւնների վրայ, յեղափոխական մի անձայրածիր ու խեղդիչ անապատում, հալածւած քրդական հրոսակներից ու համիդիէներից, հալածւած թիւրք զօրքից, ոստիկանութիւնից, խուժանից, հալածւած երբեմն նոյնիսկ «Երիտասարդներից», անգիտակից քարոզիչներից, կարօտ մի ազատ կայանի, ծարաւ մի ջերմ ընդունելութեան, մի տաք կոչի ու խրախոյսի մեր մահմեդական հարեանների կողմից, — այսօր մենք անկեղծ հրճանքով ենք

դիտում այն ցնծալի գրկախառնումները, յեղափոխական այն խանդավառ հանդեսները, որ կատարում են ազգերի միջև, կիսալուսնի մայրաքաղաքում, Մեծ Մարգասպանի ապշահար աչքերի առջև... Ա՛հ, և մենք կ'ուզէինք այս հանդիսաւոր օրերում վերյիշել մեր անթիւ ու անբախտ հերոսներին, նահատակներին, որոնք ընկել են արիւնաներկ մարտադաշտերում, օրհասական մաքառումների մէջ, ազատութեան, համերաշխութեան մրմունջը շրթունքներին... կ'ուզէինք ձայն տալ նրանց պաշտելի գերեզմաններն ի վայր. «Ընկերներ, հանգստացէք, մխիթարեցէք, ձեր տենչանքն իրագործած է, կուրի դաշտում մենակ չենք այլ ևս, յեղափոխական համերաշխ բանակն այժմ արդէն իրականութիւն է և եթէ այսօր չէ, վաղը նա իսպառ կը խորտակէ բռնութեան դարաւոր շղթաները և կը դառնայ միակ, բացարձակ իրաւարարը մեր բազմատանջ հայրենիքում»...

Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Ւ Ս Ա Կ Ա Ն Ե Ա Ր Ժ Ո Ւ Մ Ը

Մակեդոնական հարցը, որուն եւրոպական զաւեշտը չկրցաւ ունէ լուծում մը տալ, նոր ձեւաութիւն կը ստանայ Գահալիժօրէն ուժերի պէս պայթող թիւրք յեղափոխական շարժումը, Մանաստրըի մէջ, Օխրիդայի լճին վայրի լեռներուն վրայ—որ կը յիշեցնէ Զւիցերիոյ ազատութեան Արիւղլիի հովիտները—վճռական կուրյայտարարելով աշխարհաւեր բռնակալութեան դէմ, Թիւրքիոյ ընդհանուր բարենորոգումներու հարցը դրաւ և պահանջեց Սահմանադրութիւն: Մակեդոնական հարցը պահ մը խաւարած կը թւի:

Ահագին դժուրով և յորձանքով սկսած այդ անակնկալ շարժումը, շանթահարիչ տպաւորութիւն ըրաւ Ելբըզի վրայ և զարմացուց աշխարհ որ թերահաւատ էր ցարդ թիւրք ժողովրդեան վրայ: Գիւանագիտութիւնը, ինքը, յանկարծակիի եկած, մէկ կողմ ծալլեց Մակեդոնիոյ բարենորոգումներու հարցը, հանդիսատես ըլլալու համար յեղափոխական այն գեղեցիկ ժեստին, որով հին Արևելքի հորիզոնները կը փառաւորուէին:

Մանաստրըի երրորդ զօրաբանակն էր որ առաջինը ազատութեան դրօշակը կը բարձրացնէր և որուն պարագլուխն էր Նիազի պէր: Այդ խրոխտ շարժումը, որ կարելի է ըսել էն գեղեցիկ սերագործութիւններէն մէկն է որ ուրազած և ըլլալ դժբախտ Թիւրքիոյ աշխարհին վրայ, ելքերական շուտութիւնով տարածեցաւ ամբողջ Մակեդոնիոյ զօրքերուն և ժողովրդին մէջ ցոյց տալով թէ ժողովուրդը գերագոյն զգանքին հասած էր տիրող ռեժիմին դէմ և կը սպասէր սուր առիթի մը, որպէսզի դուրս ժայթքէր իր գառնատեղութիւնը և վրէժը իր կաշին կրծող անգղներէն: Այդ առիթը եկած էր, դանակը ոսկորին դպած էր:

Բանակը ցարդ Ապդիւլ Համիդի միակ ուժն էր, և զայն կը գործածէր իբր կոյր գործիք, Թիւրքիոյ ժողո-

վուրդները կոտորելու, և միանգամայն ամէն ազատական և մարդկայնական շարժում արիւնի մէջ խեղդելու համար: Վարժես կուզէր հասկցնել ժողովրդին թէ ինք ծնած էր պատուհաս ըլլալու համար: Երկիրը կրակէ շապիկ հագած էր, նոր սերունդը սարսափի կաթովը կը սնանէր. փատիշահն էր միայն որ կը հրճէր իր փէշերը լըող արիւնարբու թշուառականներուն հետ, իր հոգիին խորէն՝ երկիրը ահի մէջ պահած ըլլալու իր սերագործութեանը վրայ, սատիզմի բոլոր գարշելիութիւնովը: Եւ ի՛նչ խրախճանքով ու անգթութիւնով կը դիտէր և կարբենար ամբողջ ժողովուրդի մը թշուառ մերկութիւնով, ցաւի գալարումներով ու ստրկացումի սողուն ծամածուծութիւններով: Մարդգազանն էր որ փառքի գագաթնակէտին կը հասնէր յանձին շամիդի:

Ապդիւլ Համիդ, գայթակղալից լրբութիւնով մը, կը ձգտէր նաև երկրին բարոյական անկումին՝ անոր տընտեսական քայքայումին արդէն դաժան արհեստաւորը ըլլալէ յետոյ. այդ չար ոգին ջանաց, վայրենի հաճոյքով մը, խողխողել իր շուրջը ամեն վեհ զգացում, թռիչ և գիտակցութիւն: Աւաղակապտի մը պէս Ելբըզի բլուրի վրայէն, նախանձօրէն և մաւրթօրէն կը հսկէր սարսափահար քաղաքին վրայ, որ կը սողար իր ոտքերուն տակ և կը հոնդար և բարոյապէս կը հոգեվարէր:

Երկու բան կուզէր միայն տեսնել իր ժողովրդին մէջ՝ «տգիտութիւն» և «մոլեռանդութիւն», որը կը կարծէր անասան և անյաղթ: Երեսուն և մէկ տարի Մեծ Գահիժը, այդ երկու ուժերուն վրայ կը լուծանեցաւ, իբր նեցուկը իր կայսրութեան, որոնք սակայն մարդկային առաջադիմութեան արևին առջև ձիւնի պէս պիտի հալէին: Կատարած հերոսական իրողութիւններուն, և ազատական աղաղակներուն առջև, կզգայ որ իր ոտքին տակ հողը կը պարպւի, կզգայ ժամանակի անողորհ հարածները իր տգէտ գոռողութեան և կզգայ մանաւանդ այն պատմական խայտառակութիւնը և ամօթը որուն իր բռնապետական և արիւնուռչտ հոգին չէր ակնկալէր: Երեսը կը ծածկէ այդ չարագործը, ամբողջ ժողովուրդի մը խանդավառ ալեկոծումին մէջ տեսնելով գիտակցութեան և ազատասէր զգացումի ժայթքումը դէպի երջանկութեան արշալոյսը. կը հոտոտէ բոլոր այն զգանքը և արիւնի գարշահոտութիւնը որ կուտակած էր իր երեսնամեայ անպարկեշտ ու դժոխային թագաւորութիւնը:

Ժողովուրդը թշուառացած, երկիրը այրիացած աշխատութենէ և ուրախութենէ, չարագործներու թագաւորութիւնն էր, որոնք իրենց բորենիի թաթերը կը պտտցնէին անմեղներու արիւններուն մէջ:

Փարիշահը, որ բամած էր արդէն բռնութեան ու չարութեան ծուծը, հաւատացած էր որ թիւրք ժողովուրդը անմատչելի էր նոր գաղափարներու, թէ ինքը հագցուցած էր անոր անխոցելի զրահը, և որպէսզի աւելի ապահով ըլլայ, երբեմն-երբեմն քաղհանք կընէր թիչ շատ ազատական մտքերը: Երկիրը պատեց ոստիկաններու և լրտեսներու լեգէոններով, որուն նմանը երբէք չէ տեսած պատմութիւնը: Եւ ինչ տուներ քանդուեցան, օճախներ մարեցան և թանկագին կեանքեր անհետացան և ինչ չլուած լրբութիւններ գործեցան: Եւ եթէ այսպէս շարունակէր տակաւին, ամբողջ եր-

կիրը լրտեսներու բանակի և գերեզմանի մը պիտի կերպարանափոխուէր... Ի մեծ փառս փառիշահին:

Սակայն մտքի և սրտի այդ դահիճը չէր հասկնար մարդկային հոգիէն—իր հոգին զուրկ էր արդէն ամէն թրթուռմէ:—Շուրջը համախմբեց կայսրութեան էն անպատիւ և բախտախնդիր անձերը, աւազակները և ուղեց կառավարելու նախապատմական այդպիսի եղանակներով:

Սուլթանը գահը բարձրանալուն առաջին մեծ ոճիրը գործեց, իր երկրին հայրենասէրներուն ձեռք բերած Սահմանադրութիւնը անխղճօրէն ջնջելով և յանձնելով ժողովուրդը սանձարձակ կամայականութեան և անխնայանութեան: Սակայն այդ նորագոյն անցեալը, և վաղանցիկ ազատութեան մը յիշատակը, շարունակեց իր ճամբան կաղնիկաղ և գտաւ պաշտպաններ: Երիտասարդ Թիւրքիան ընդգրկեց Թիւրքիոյ վերածնութեան յոյսը: Երկար խարխափումներէ և սայթալքումներէ յետոյ,— ուր բարոյական թուլութիւններ յաճախ ակներև եղան,— յաջողեցաւ սակայն զարթնեցնել Թիւրք ժողովրդի գիտակցութիւնը և ցնցել բռնութեան տակ սմբող ուղեղները: Ի զուր Սպարիւլ Համիդ փորձեց բնաջինջ ընել վերածնութեան դրօշակիրները և անոնց գաղափորները. ամէն տեսակ անպատիւ և ոճրային միջոցներ ներդրել էին իրեն՝ նպատակին հասնելու համար.— կաշառք, քրիստոնեաներու և իսլամներու միջև արեւստական թշնամութիւններ, թունաւորում և այլն: «Բաժնէ, որ տիրես» սկզբունքը եղաւ ոճրագործ վեհապետին: Սակայն կաղ ճշմարտութիւնը կը շարունակէր իր ճամբան անվանդ կերպով և էն հետո մտքերուն մէջ լոյսի դողդոջ կաթիլներ կը ցանցնէր:

Որքան ատեն խլրտումը ժողովուրդի մէջ էր, փառիշահը գիտէր սարսափահար ընել ամբողջ: Քասթէմուռնիի, Էրզրումի ժողովուրդական շարժումները, Ալի Սուսուպիի հոյակապ խօսանքը, արիւնի մէջ մարեց, որովհետև խալիֆան փիւն մէջ ունէր բանակը և երկրին հարստութիւնը:

Երիտասարդ Թիւրքերը, յամր և տաժանելի պրօպականդը սկսան բանակին մէջ, որ անառիկ կը կարծուէր: Օգտուելով բանակին թշուառ կացութենէն և անոնց յաճախակի դժգոհութեան ցոյցերէն, օգտուելով մանաւանդ, մէքթէպլի սպաներու տրամադրութիւններէն, կրկնապատկեցին իրենց ուժը և յաջողեցան, վերջապէս, գրաւել այդ բերդը: Թիւրք ժողովուրդը և բանակը ցարդ մունջ կը դիտէին տիրող թէժիմին ահարկութիւնը, պալատական սրիկաներու արարքները, կրկնող արիւնահեղութիւնները և երկրին կործանումի նախագուշակ նշանները: Լրտեսներու վոհմակները, հարիւր հազարաւոր անմեղներու ու կտրիճներու մահերը կարող չեղան կասեցնել այդ համր բայց սպառնացող հոսանքը, որ պայթեցաւ այնքան ահեղ և կարուկ կերպով, և մէկ հարեւորով և առանց արիւնհեղութեան հասաւ իր նպատակին: Երեսնամեայ շնչահեղձ սուգէ մը յետոյ՝ Թիւրքիան նոր աշխարհ կը մտնէ և լայն ու ազատ շունչ մը կը քաշէ: Կատարած խանդավառութեան ցոյցերը՝ համեմատական են երկար տարիներու վայրագ ճնշումին, որուն տակ արիւնաքամ կըլլար դժբախտ ժողովուրդը, որ սիրտ ունէր առանց զգալու, միտք ունէր առանց խորհելու և լեզու առանց խօսելու...

Մեծ Մարդասպանը՝ յանկարծակիի եկած, ինքզինք կորսնցուց. մահուան քրտինքը անցաւ անոր ուսերուն վրայէն: Զգաց փոթորիկին թափը և մեծութիւնը և անզօր կատաղութեան և սարսափի տակ ընկճւած, խոնարհեցաւ յեղափոխութեան առջև և իր գոյութեան փրկութիւնը փնտռեց՝ ապաւինելով Սահմանադրութեանը, որը շնորհեց ահամայ և ժողովրդին առնական կամքին տեղի տալով: Ժողովրդին վեհապետութիւնը անգամ մը ևս յաղթող կը հանդիսանայ աշխարհի էն անարգ և արիւնոտ բռնակալութեան վրայ: Թիւրք ժողովուրդը իր սուրին ծայրով կը գրեանէր հրէշը, և կը բարձրացնէր ազատութեան դրօշակը և այնքան յաղթականօրէն և հեւիհեւ կը նետուէր Առաջադիմութեան, Հաւասարութեան և Արդարութեան կրկէսին մէջ— ինչպէս կը հաստատեն Պօլիս և այլուր եղած խանդավառ ցոյցերը, ճառերը և անսահման ցնծութիւնները— և միանգամայն նոր շողարև մը կը ցոլար Թիւրք ժողովրդի մտաւորականութեան վրայ, որուն ժէստը, պատմութեան գեղեցիկներէն պէտք է համարել:

Թիւրքիոյ ազատական շարժման մէջ մեծագոյն բաժինը ունեցան հայերը:

Փարիզի համաժողովը խորին և վճռական արձագանքը ունեցաւ Թիւրք մտաւորականութեան և ժողովրդին վրայ, որ սկսած էր անդրադառնալ և գիտակցիլ: Արդէն մեր ընկերները գաւառներու մէջ լծւած էին երկու տարրերու մէջ սերտ յարաբերութիւն ստեղծելու ճիգին: Թիւրք ժողովուրդը կը զգար, որ ինքը ևս երկարատև ու անապօրոյն թագաւորութեան մը մղձաւանջով կը տանջուէր և կը տառապէր:

Գաշնակցութեան այդ խելացի և հեռատես քայլը որ արդէն իր մէջ կը պարունակէր վրէժի ուռմբը դէպի բռնակալութիւնը, անզօր կատաղութեան վայնասուններու ու դեղին յիշոցներ բարձրացուց մեր հակառակորդներու բանակին մէջ, որոնք տարիներէ ի վեր անվերջ մարդեղութիւններ կը կրեն և մեծ կատակերգութիւնը կը խաղան հայ ժողովուրդի գլխին և ուր դժգոյն ու անփառունակ անձեր իրենց դիւանագետի նոյնքան դժգոյն տքնաջանութիւններով հոյակապանալու ու աժան դափնիներ քաղելու աններելի ողորմելիութիւնը ունեցան:

Անուղղայ էին անոնք դէպի Թիւրք ժողովուրդը իրենց կոյր համոզմունքի մէջ և կը կարծէին առիթը գտած ըլլալ արատելու և զգետներու Գաշնակցութիւնը բոլոր իրենց պահնի զգայնիկ իմաստակութիւնները, հայհոյանքները և տարօրինակ բան... գեր-մարդիկը հրապարակ թափելով: Գաշնակցութիւնը կը մատնէր հայրենիքը, համերաշխելով... Թիւրքերուն հետ. ահա այլանդակ ու շահատենչ բացագանչները: Միայն կեղծ ու ստային հակառակորդութիւնն էր և այն ալ անծանօթ վայրերէ բաժ մարդոց կողմէ, որոնք մեր ցաւերուն վրայ հեռուներէ բերած իրենց կոկորդիլոսի արցունքը կը թափէին: Իրողութիւնները անոնց վրայ, անոնց բարոյական ու քաղաքական հասկացողութեան վրայ միանգամ ընդմիշտ լուութեան թի մը հողը նետեցին: Տարիներով ոչինչ ըրին անոնք, ոչինչ, այլ խելակորոյս և ուշմացած... քրիստոսացումներու մէջ սրարբեցած, մոռցան գործին էութիւնը և նոյն իսկ չուղեցին ըմբռնել թէ մեր շուրջը կեանքը կը քալէր...

Գեպի ազատութիւն ամէն սլացք հիացումի մտածուած և զգացումը միայն կրնայ ներշնչել գիտնալ յարգել այդպիսի երևոյթ մը, արդէն ցոյց տալ է մարդկային հոգուն մեծութիւնը, աշխուժիւնը և թաքուն ու բարձր ձգտումը: Այդպիսի առիթներուն է որ իդէալը՝ հեռաւոր և շողշողուն աստղի մը պէս, մարդկային ճակատագրին հանդէպ և մեր կեանքի տափակութեան վրայ կը պայծառանայ իր բոլոր շքեղութիւնով և վսեմութիւնով և յաղթութիւններու ճամբան ցոյց կուտայ:

Թիւրք ժողովուրդը իդէալի մը լծած է այլևս. այդ իդէալը պէտք է ըլլայ ազատութեան և եղբայրութեան իդէալը: Սրտագին պէտք է շնորհաւորել ժողովուրդ մը, որ արիւնուռչող Մոզորին դիմաց, — որ իր ոճիրներու դէզին վրայ կանգուն գահի վրայ էն չար և եղեռնի աշքերովը կը դիտէ իր պարտութիւնը և ժողովրդին ցնծութիւնը — Ազատութեան տաճարը կը կանգնէ, և իր ժամանակակից պատմութիւնը կը գարնէ, անսպասելի կորովով մը:

Կեցցէ:

ՏԵՐՐՈՐ ԵՒ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԻՒՆ

Երկար սպասումներէ յետոյ Երիտասարդ Թիւրքերը, երբ ինքզինքնին բաւական զօրեղ զգացին, ընդունեցին տերրօրը, իբր յարմարագոյն գործելակերպը՝ սասանեցնելու համար լրտեսական եռանդը և ահաբեկելու համար՝ ներկայ ըէժիմին պաշտպանները և սուլթանի շրջապատողները, որոնք որքան անխիղճ կեղեքիչներ էին, նոյնքան վատասիրտ մարդիկ էին, իրենց կաշիին վրայ գուրգուրացող:

Տերրօրը՝ որ կատարուեցաւ յունիսի վերջերը Սելանիկի մէջ, լրտես ոստիկանապետ Նազըմ պէյի վրայ, շարժման ազդարարութիւնը եղաւ և ժողովրդին թրմութիւնը ցնցեց: Կառավարութիւնը փորձեց, և անյաջողօրէն, քննութիւն կատարել և յեղափոխութիւնը խեղդել: Յայտնի եղաւ որ զինուորականութիւնը վարակած էր նոր գաղափարներով, անկարելի էր աւելի արծարծել կրակը:

Յուլիս 4-ին Սելանիկի բանակը ըմբոստացաւ:

Մանասղըրը, որ Յ-րդ զօրաբանակի կետրօնն է, հնոցը եղաւ ներկայ մեծ շարժման և ուր պատերու վրայ փակցած թուղթեր Սահմանադրութիւն կը պահանջէին:

Յուլիս 5-ին Բէզնայի մէջ 200 զինուոր և 20 սպայ, հազարապետ Նիազի պէյի հրամանատարութիւնով, ապստամբեցան և ահագին ռազմամթերքով և թնդանօթով լեռները բարձրացան, կռիւ յայտարարելով ներկայ ըէժիմին դէմ: Նիազի պէյ՝ Օխրիտա անցաւ և ոտք հանեց իսլամ գիւղերը:

Միւսնոյն օրը Քօթօվէցի պահակազօրքէն երկու սպայ 150 զինուորով միացան Նիազիին:

Բէզնայէն մեկնելէ առաջ Նիազի սա կոչը յայտարարեց.

«Աստուծոյ և ճշմարտութեան անունով, ապստամբութեան դրօշ կը բարձրացնեմ կառավարական արդի ըէժիմին դէմ. կը պահանջեմ՝ Սահմանադրական ըէժիմ՝ տալու համար իմ երկրին ապահովութիւն, ան-

դորութիւն որոնք միայն կարող են անոր պարգևել մեծութիւն և հարստութիւն:

«Երբուժ կընեմ ոչ մէկ զանազանութիւն չընել ոչ ցեղի, ոչ կրօնի: Իմ դրօշակիս վրայ գրուած են «Ազատութիւն և ճշմարտութիւն» բառերը: Յուսով եմ որ բոլոր օսմանցիները մեծ ու արժանի համակրութիւնով պիտի ընդունին իմ կոչս և պիտի պաշտպանեն ցմահ»:

Լուրը Պօլիս հասածին, իսկոյն հրաման գնաց Միթրօվիցայի զօրաբաժնի հրամանատար Շէմսի փաշային, անգրագէտ մէկը, Մանասղըր մեկնիլ և կարգը վերահաստատել: Շէմսի փաշան 50 ալպանացի ունէր հետը, իբր անձնապահ գունդ, «Ո՛ւր կը տանիս մեզ», հարցուցին առնավուտները, — Մանասղըրը, կեամբուրեցու դէմ կուշուր, որոնք երկիրը կուզեն գրաւել, — Ուրեմն կը հետեւինք քեզի:

Շէմսի փաշան Մանասղըր հասնելուն երբ հեռագրատուէն գուրս կեղէր, Պօլսէն նոր հրահանգ ստացած, նամակ մը յանձնեցաւ իրեն, ուր կը սպառնային սպաննել եթէ «փորձէր կանգնեցնել Երիտ. Թիւրքերու շարժումը»:

Շէմսի փաշան զայրացած և հեզնօրէն պատասխանեց «Ինձի կը սպառնան, է՛, ծիծաղելի է»: Այդ միջոցին հրացանները որոտացին, և փաշան գլորած՝ իր արիւնին մէջ կը լողար:

Միաժամանակ 10 սպաներ, ռազմամթերքով և դրամով փախան և միացան ապստամբական բանակին:

Գրեթէ ամբողջ ժողովուրդը ոգևորած այդ ազատական շարժումէն, ձայնակցեցաւ յեղափոխականներուն Սահմանադրութիւն պահանջելով:

Շէմսիի սպանութիւնով Ալպանացիները բաջալերած, ոտքի ելան, և համանման պահանջներով, աւելի ուժ տւին ապստամբներուն և վաճառեցին թիւրք իշխանութիւնները: Երկրորդ սարսափի մէջ ինկաւ զօրքին դէմ մարտնչելու կուսակցութիւնը իրենց խոստումները, անուշբերանութիւնները, «էվլալարմ» ներքը, չէին զօրեր:

Յուլիս 11-ին ծանր վիրաւորեցին միւֆթի մը, որ Պօլսէն զրկած էր յատուկ բանակը լրտեսելու համար: Յետոյ խոստովանած էր որ երկրորդ 1000 դահուած էր իրեն, իր լրտեսութեան համար:

Էտիրնէի մէջ, ուր արձագանք գտած էր Մանասղրի շարժումը, տեղին սպաները հեռագրեցին Պօլիս և պահանջներ գրին, որոնց իսկոյն գոհացում տրուեցաւ:

Միւշիր Օսման փաշան, ահամայ, Շէմսի փաշային յաջորդեց և Մանասղըր հասնելուն ուզեց բանակցիլ Նիազիի հետ: Սա բացարձակապէս մերժեց, ըսելով որ իրեն հետ գործ չունի:

Յուլիս 12-ին, Սելանիկէն Պօլիս գացող Միզօն շոգեւնաւին վրայ ալբանացի մը ծանր վիրաւորեց: Սատրգ Փազլի փաշան իբր լրտես: Սպանիչը յանձնեցաւ կառավարութեան:

Լրտեսները արդէն սկսած էին ծակէծակ մտնել և իրենց կաշին ազատելը նայիլ:

Իսկ կառավարութիւնը ահաբեկ և շարած և անվստահ Մակեդօնիոյ բանակին վրայ, փորձեց Անատօլի վաշտերը ճամբայ հանել ապստամբութիւնը զսպելու համար: Սակայն անոնք մերժեցին, ըսելով որ իրենց եղբայրակիցներուն դէմ չեն ուզեր քայլել:

Նոյն օրը՝ Միութեան և Առաջադիմութեան Օսմա-

նեան Լիկան՝ Մանաստրըի հիւպատոսներուն կը յանձնէ նօթա մը:

Հատի փաշան, Իսկիւլի զօրաբաժնի հրամանատարը, նոյնպէս անցաւ ապստամբութեան:

Սէրէզի և Նէվրօքօփի մէջ ևս զինւորական խրտումներ: Դէս ու դէն սպաննեցան կարգ մը լրտեսներ, թէ պաշտօնեաներէն և թէ հասարակներէն:

Յուլիս 15-ին Նիագիի դէմ զրկւած զօրքերը միացան յեղափոխականներուն:

Թիկնապահ Էնվէր պէյ, որ կասկածելով Պօլիս կանչուած էր, Սելանիկէն փախաւ և զինակցեցաւ ապստամբ բանակին:

Այս առթիւ Էնվէր պէյ „Neue Freie Press“-ին սա նամակը կը գրէ.

„Ձիս իբրև զօճ կը ներկայացնեն Երիտ. Թիւրք կուսակցութեան, սխալ է: Ես այժմ լեռներուն մէջ կը բնակիմ իմ հերոս ընկերներուս հետ՝ կուսելու համար բացարձակ ընթացի գազանութիւններուն դէմ և փութացնելու ազգային ժողովի մը գումարումը և այս կերպով վերջ դնել եղբայրասպանութիւններուն, որ ամեն օր կը գործէին իմ ամենասիրելի երկրիս մէջ“:

Ձարկը տրւած էր և շարժումը ակնթարթի մէջ լայնածաւալ բռնկեցաւ Մակեդոնիոյ մէջ, կարծես թէ արդէն պատրաստ կայծի մը կրսպստէր: Սուլթանը ուզած է խիստ միջոցներու դիմել, բայց իրեն հասկցուցած են գործին լրջութիւնը և հեռանքներուն ծանրութիւնը, և տեղը տիտիկ ըրած է, բայց կատաղութիւնը փորին մէջ: Մինչև իսկ լուր ելաւ, որ Մակեդոնիոյ Բանակը Պօլսոյ վրայ պիտի քալէ...

Հարժման պարագուծները „Առաջադիմութեան և ներքին վերակազմութեան գործադիր անդամներ“ անունը կը կրեն և իրենց նշանաբանն է „Քիւլլի միւզիբիս եուքդէլ“ (պէտք է ոչնչացնել ինչ որ յուրի է):

Ալպանացիք ծրագիր մը բանաձևեր են „Մէշվէրէթ, Շէրիաթ“ (Մահմանադրութիւն, Արդարութիւն): Եւ „Մարսէյէզի“ նման, տեսակ մը հայրենասիրական երգ կ'երգեն՝ „Ազատութիւն, Արդարութիւն, Հաւասարութիւն“ և այլն:

Օխրիդայի և Բէզնայի ամբողջ գաւառը ապստամբներուն ձեռքն է, որոնք արդէն սահմանադրութիւն յայտարարեցին և կառավարութեան ղեկը իրենց ձեռքը առնելով սկսան տուրքերը հաւաքել, ժողովուրդը պաշտպանել անխափր այնպէս որ ապստամբութեան այդ օրերանը՝ արդէն կսկսէր իր ազատ լեռներուն վրայ, բարեկարգութեան և բարենորոգումի դասերը տալ իր մեղապարտ վեհապետին „ալլահի սուբրին“, որի գոյութեան իրաւունքը՝ ոճիրը և իր երկիրը կործանեցնելու է և որ թշուառութեան, ագիտութեան, մատնիչութեան և ահուսարսափի „համիդեան“ թուականը բացաւ: Ներքին յոյն, պուլկար հրոսակախմբերը քաշուած են հրապարակէն:

Նիագի՝ Մանաստրը մտնելով իր անձնէր խուճրով միւշիր Օսման փաշան գերի բռնեց և լեռը տարաւ:

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մակեդոնիոյ բանակին յեղափոխական շարժումը սուլթանի շիտակ սրտին կաշէր, և այնքան արագընթաց

էր, որ աչք բանալ չը տուաւ Եւրոպայի չարագործներու վոհմակին, որոնք կը պատրաստէին արիւնի մէջ խեղդել շարժման հեղինակները: Սուլթանը լեղապատառ պոռթկացող վրէժխնդրութեան կայծակներէն, մանաւանդ երբ իմացաւ, թէ Մակեդոնիոյ բանակը Պօլսոյ վրայ պիտի քալէ, Սայիդ փաշան չորրորդ անգամ ըլլալով մեծ վէզիր կարգեց, ինչպէս և քեամիլ փաշան՝ նախարարաց խորհրդի անդամ: Այդ երկու ժողովրդական նախարարները պաշտօնի հրաւիրելով կ'ուզէր խաբել և հանդարտեցնել ժողովրդական շարժումը: Խալիֆան այդ գէպքերուն վրայ մուսլ և զղայնոտ, ատրուճանակը ափին մէջ ման կուգար. և միահեծան վեհապետը, որ կը դողացնէր իր երկիրը, մահուան հօտը կը հոտոտէր:

Նոր Սատրազամը դրութեան մարդն էր, ըստ Համիդի: Եկած էր ժամանակը, որ Քիւլլի փաշան քաւէր իր անհեռատես անցեալը: Խալիֆան դողահար և ցնորածի պէս, կը հարցնէր Սայիդին. ի՞նչ ընել պէտք է՝ Սահմանադրութիւն, պատասխանած է վէզիրը:

Առանց վարանելու՝ բռնակալը ժողովրդին դարձուց Սահմանադրութիւնը, որ արիւնի և փոշիներու տակ թաղած էր: Եւ մեղաւոր ու ապերախտ անարդարութիւնով մը Սահմանադրութիւնը կանւանեն „սուլթանի փառապանծ հաստատութիւնը“, երբ ուրիշները եղած են այս հաստատութեան հեղինակները, Միդհատ փաշա և այլն, որը սուլթանը Արաբիոյ մէջ դաւաճանօրէն խեղդել տալէ յետոյ, գլուխը փղոսկրէ տուփի մէջ դրած՝ պալատ զրկեցին, որպէս զի վեհապետը ապահով ըլլայ իր հակառակորդին խողովանը մասին:

Օսմ. սահմանադրութիւնը, պատրաստուած և ձևւած եւրօպականին վրայ 32 տարի առաջ՝ կը պարունակէ քաղաքակիրթ սահմանադրական կազմութիւններու գըլխաւոր սկզբունքները, որոնք կ'ապահովեն քաղաքացիները սանձարձակ և լիրբ կամայականութիւններու դէմ: Սակայն այդ գեղեցիկ սկզբունքները, հիմնական օրէնքին մէջ, կը հակակշուին որոշ և աններելի սեղմումներով, կամայականութեան շատ տեղ տրւած է, և ճիշդը ըսուած, աւելի խաբուսիկ ձև մը ունի:

Ուստի հարկաւոր է դրական բարեփոխում, պատշաճեցնելու համար ժամանակի և առաջադիմութեան ոգուն, տալ այժմեութիւն, ժողովրդական իրաւունքը շեշտել աւելի, որպէսզի Թիւրքիան իսկապէս համարուի սահմանադրական երկիր:

1876-ի Սահմանադրութիւնը, որու հիման վրայ պիտի գումարուի նոր Խորհուրդը, կ'ընդունի.

Պատասխանատու նախարարութիւն, երկու ժողով՝ Եւրոպայի և Երեսփոխանական, անձի ազատութիւն, կրօններու ազատութիւն, դատաւորներու ազատութիւն և անկախութիւն, ինչքի և պատւոյ ապահովութիւն. խօսքի, մամուլի, ժողովներու ազատութիւն, պաշտօններու մէջ հաւասար ընդունելութիւն ըստ արժանեաց, բնակարանի անբռնաբարելիութիւն, պարտաւորիչ նախնական կրթութիւն և այլն:

Հիմնական օրէնքներու (Գանուկը Էսասի) հաստատութեան լուրը կայծակի արագութիւնով աշխարհի շրջանը ըրաւ: Մայրաքաղաքը և նահանգները ուրախութեան և ցնծութեան տօն կը կատարեն, 30 տարուայ համըրը, ստրուկը խելայեղ է, որովհետև Ազատու-

Թիւնը յաղթական մուտք գործած է Բիւզանդիոնի պարսպներէն. ժողովրդին ոգևորութիւնը սահման չունի, և իրաւացիօրէն ժողովուրդը նոր արև կը տեսնէ և չը գիտեր ինչ թափով արտայայտէ իր եռուն զգացումը, ինչպէս աճէ շղթայած և ոտնակոխ Ազատութեան վերագարձը: Քաղաքը շքեղազարդած, մամուլը լեզու ելած և ամբողջ հսկայական ու անվերջ թափօրներ կազմած ու դրօշակներ պարզած, ազատութեան երգեր կ'երգէ. փողօցները, ուր երէկ լրտեսներու կասկածոտ սուտերները կը թափառէին, անմեղ որս մը գտնելու համար, և ուր արևը սև կը ցածրէր, ծիծաղի և հըրձանքի, յոյսի և երանութեան սարսուռներով ելեբարականացած են: Ամեն կողմ ճառեր կը խօսին, թիւրք կիներն իսկ ժողովրդին ճառեր արտասանած են: Յեղաշրջումը որբան արագ, այնքան խոր կ'երևի: Պրօմէթէոսը շղթաները խորտակած ժայռի կատարէն բազմութեան մէջ կ'իջնայ և կ'ողջունէ Մեծ Արշալոյսը...

Բիւզանդիոնը երբէք չէր տեսած իր ափերուն վրայ այդքան սրտագին յափշտակութիւն և սրտոտ թռիչք:

Ամբողջ Պօլիսը ովկիանոսի պէս օրերով կը ծփար անսահման ոգևորութեան ալիքներով, ուր ազգերը կը բրկախառնէին անցեալի արիւնոտ յիշատակները մաքրաբուրով: Երէկի դորաւորները, դորպաներն ու պաշտօնական սրիկաները, դաւաճանները սահմուկած էին: Զւարթ ու երջանիկ ամբողջին ցոյցերը պաղ բրտինքի վտակներ կ'անցնէր անոնց կողերուն վրայէն: Հին ըէժիմը կը սարսեր իր արդէն խարխուլ հիմերուն վրայ և պալատի ոճրագործներու խումբը փախուստի ճամբաներ կ'որոնէր ասեղ վրէժինգրութիւններէ պրծելու համար:

Յեղափոխութիւնը երթալով ոյժ կ'առնէր Պօլսի մէջ, ան կը պահանջէր ամեն բանէ առաջ մաքրագործել Երւղղը այդ ահ ու սարսափի քարայրը: Ատելութեան էն վիթխարի և շեշտակի շանթերը ուղղած էին արաբ խզէթ կոչւած սրիկայի մը դէմ, սուլթան Համիդի լիբը և արիւնարբու քարտուղարը, որ գլխաւոր հեղինակն է վերջին տարիներու բոլոր չարիքներուն, ինքրիկներուն, աղէտներուն, որոնք հասան դժբախտ Թիւրքիոյ ճակատագրին: Այդ «սիւրիացի խոզը», ինչպէս կ'անանէին թիւրքերը, ամեն ինչ իր շահերուն և կիրքերուն կը գործածէր և այդ պատճառով միլիօններ դիզեց: Օսմ. պատմութիւնը երբէք չէ ունեցած այդ տիպարի անբարոյական և մարդկութենէ դուրս հրէշ մը, ինչպէս է արաբի և քիւրդի խառնուրդ այդ աղտոտ ոճրագործը, որ սունելի կեանքեր ու ազգեր բարուբանդ բրաւ:

Ժողովրդական ցոյցերէն սարսափահար այդ աւազակը նախ ապաստանեցաւ գերմանական դեսպանատունը, որովհետև պարագլուխն էր այն աւազակներուն, որոնք երկիրը ծախեցին տղրուկ գերմանական կառավարութեան: Հոն ալ ապահով չըզգալով ինքզինքը, որովհետև ժողովուրդը «ի մահ» կը գողար երկրի դաւաճանին դէմ, փախաւ անգլիական շոգենաւ մը: Ժողովուրդը շրջապատեց նաւը և պահանջեց ոճրագործը, սակայն անգլիական հողը անբռնաբարելի էր Տարտանելի մէջ օսմանեան սպաները կեցուցին նաւը և կրկին պահանջեցին ժողովրդի արգարադատութեան յանձնել այդ անարգ բորենին: Անգլիական կառավարութիւնը ուրախութիւնով պիտի յանձնէր մէկը, որ անպատուութիւն կը բերէր անգլիական հովանաւորութեան, եթէ Մեծ Բրիտանիոյ ծայրայեղ ազա-

տապաշտութիւնը թոյլատրէր: Սակայն պէտք էր պահանջել այդ «խրնդըրը» ոչ իբր քաղաքական յանցաւոր, այլ հասարակ և արիւնուռչտ ոճրագործ մը, որ ամբողջ երկիր մը սուզի և աւերի մասնեց: Հաւանօրէն կերթայ Եւրօպա գերմանացիներուն գողը ապաստանիր:

Միւս չարագործներն էին Էպիւլ Հիւտան, Համիդի կախարգը, որ Պաղատաղիւեցաւ: Մէլհամէ եղբայրները, նոյնպէս սիւրիացի, որոնք բառախաղօրէն և պատշաճօրէն *malfamé* (էտէպսիդ) կը յորջորջէին Այս մարդիկը ձեռք-ձեռքի տւած երկիրը մոխրի վրայ նստեցուցին և կը ծառայէին գերմանական շահերուն: Ժողովուրդին զայրոյթէն փախան արտասահման և յայտնի չէ ուր ըլլալին: Ժողովուրդը կը փնտռէ այդ լրտեսները, որ բղիկ-բղիկ ընէ, մէկ եղբայրը միայն փախելիս բռնած և ծակը կռած են:

Զինուորական վարժարանի տնօրէն Իսմայիլ փաշան, ցած լրտես մը, թուրքուսներով արտաքսած են ուսանողները:

Ամեն կողմ ժողովուրդը հանդէսներ կը սարքէ, խաղունդում և ցնծութիւն: Ազատութիւն, Հաւասարութիւն և Եղբայրութիւն բառերը կը թուչին սրտերէն: Թիւրք կիները, դարերէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով հարեմական ձեւականութիւնները մէկդի դրած երեսին բաց, իրենց էրկիներուն հետ թեթեւի ման կուգան: Ինչ կերպարանափոխութիւն, հրաշք մ'էր, որ կատարեցաւ Թիւրքիոյ մէջ...

Ընդհանուր զգացումը կասկածոտ է դէպի սուլթանը, որ հակառակ իր ահաբեկ երդումներուն, կը ներկայացնէ հին ըէժիմի մարմնացումը: Գուրանին վրայ երգում ըրած է Սահմանադրութեան հաւատարիմ մնալու. «երեսուն տարի է բանտարկւած էի, ըսած է, այժմ ժողովրդին ազատութիւն տալով ինձի ալ տւած կ'ըլլամ»: Ո՛ւր էր ցարդ իր խելքը ժողովուրդը պալատին առջև ոգևոր ցոյցեր կ'ընէ, կարծելով որ սուլթանը ինքնայօժար տւաւ Սահմանադրութիւնը, երբ այդ չարաշուքը երկիրը ծախել հատցնելու վրայ էր:

Նաւահանգստի բոլոր օտար նաւերը ի պատիւ դրօշազարդւած են... բացի գերմանականներէն:

Բոլոր բանտարկեալներուն ներում շնորհեցաւ: Այժմ մեր ընկերները իրենց ծնողներու ու բարեկամներու մօտ են. անյուսուցեան գերեզմաններէն կը վերագառնան Թիւրքիոյ Ազատութիւնը ողջունելու, որուն համար ներեցին իրենց զգայուն և անձնէր տարիներու եռանդն ու արևը:

Թիւրք ժողովուրդը չը դագրիր իր համակրութիւնը յայանելէ հայ ժողովրդին, որ ռահվիրան ու աննկուն ախոյեանը հանդիսացած էր ընդհանուր ազատութեան: Արտ. գործոց պաշտօնեայ մը Գատրի պէյ սապէս կ'արտայայտէր հրապարակային ճառախօսութեան մը մէջ, իր զգացումը դէպի հայերը. «անցեալի վրայ մտածելու ատեն չէ, այլ գործելու... հայերը շատ նեղութիւններ ունեցան, անոնք բարոյապէս և մարմնապէս ծառայեցին առաջ բերելու այսօրայ օրը»...

Գժբախտաբար Փոքր Ասիայէն և Հայաստանէն դեռ այն ոգևորիչ լուրերը չեն հասնիր, ինչպէս Մակեդոնիայէն և Պօլսէն: Հոն խուլ կը մնայ, կը կարծելի թէ սուլթանի դաւադիր հօգին երկրին այդ մասը կը վերապահէ հին ըէժիմին տակ, յետին մտքով: Մեր բազմաչարքար ժողովրդին ուրախութեան ձայները դեռ չեն լսւիր, ընդհա-

կառուար միշտ նոյն սարսափի լուրերն են, որ կը հասնին Հայաստանէն...

Բռնակալութիւնը նկուն և կորակոր եղած է Ազատութեան այդ խորխոր և հերարձակ պաշտամունքէն, որուն գերեզմանաքարն էր եղած տարիներէ ի վեր: Կը գողայ ան: Լրտեսները ծակէծակ կը մտնեն, որոնք արգար պիտի ըլլար, անգթօրէն բղբուէին:

Ժողովրդական հոյակապ խոյանքը, դէպի նոր և աւետաբեր թւականը, բարոյականի շքեղ դաս մըն է բոլոր արիւնարբու բռնաւորներուն, դահիճներուն, որոնք անձունի քմահաճոյքը ունին ժողովրդական առիւծը խոշտանգելու:

Այժմ թիւրք ժողովուրդը նոր աշխարհ կուգայ, կը վերածնի և կըզգայ թէ մարդ է ու կապրի: Մեռելն է որ յարութիւն կ'առնէ:

Եթէ այդ դժբախտ երկրի դահիճը, որ ոխերիմ և արիւնի կեանքը ապրեցաւ, քիչ շատ արժանապատուութիւն ունենար, վար կ'իջնէր գահէն և ամօթահար կը ծածկէր իր երեսը, չը սրբապղծելու համար ժողովրդի մը եղբայրական ցոյցը և անխառն բերկրութիւնը:

Ահամայ և սարսափի տակ շնորհած այդ «Ազատութիւնը», պիտի կրնայ սրբել արիւնաւեր յիշատակ մը, եղբունագործութեան մը վայրագ հետքերը, որը, պիտի ըսէր Հէյբաբիր, չեն կրնար ապանելիս հասարակածի բոլոր համեմներն ու խունկերը:

Եւրոպական բոլոր թերթերը, անխտիր, հիացում կը յայտնեն այդ անակնկալ և այդքան յաջող յեղափոխութեան մասին և նոր ուժ ու կենդանութիւն և լաւատես յոյսեր կը նշմարեն թիւրքիոյ ապագային մէջ: Բայց չեն ծածկեր նաև իրենց մտահոգութիւնը և սկեպտիկութիւնը, նկատի ունենալով սուլթանի նենգամտութիւնը որ կարող է վաղը նոր հարւածով մը վերջ տալ այդ Ազատութեան, որը կընդունի իր սրտին հակառակ: «Սուլթանը ինչպէս առաջ նոյնպէս այժմ բնաւ սահմանադրական չէ» ահա այս է շատերու հաւատքը: Իր գոյութեան երկիւղն է միայն որ զիջանիլ կուտայ իրեն: Սակայն ինչ ալ ըլլայ անհնար է որ բռնակալը իր դիրքը վերստանայ ժողովուրդը ոստում մը ըրաւ: Հզօր և գիտակից, ոչինչ կարող է այլևս դիմադրել անոր կեանքի հեղեղներուն և վազքին...

Թիւրք ժողովուրդի զարթնումը, ժողովրդական վեհակալութեան գահակալումը, կապառնայ մահացու հարւած մը տալ գերմանական ազդեցութեան թիւրքիայի մէջ, ուր մտած էր, ինչպէս աւարառու տարր մը: Թիւրք ժողովուրդը իր անդիմադրելի ոգևորութեան մէջ, զգացուց այդ և որտագին ցոյցերով իր համակրութիւնը յայտնեց—զինուորներէն, ժողովուրդէն սկսած մինչև ուսանողները—Անգլիոյ և Ֆրանսայի, իբր ազատութեան պաշտպան ազգեր: «Գերմանիան, կըսէին, կը պաշտպանէր պալատի աւազակները, իսկ Անգլիան և Ֆրանսան թիւրք ժողովրդի բարեկամներն էին և պաշտպանները թիւրքիոյ ազատական փախստականներուն»: Հարւածը ծանր է: Գերմանական լիբր մամուլը, վրան բաց և տգեղ սաղորանքներով կուզէ պարտկել իրենց վեհակալին սխալ բայլը՝ որ մղձաւանջի պէս յենած սուլթանին վրայ, կարհամարէր ժողովուրդը և կը խրախուսէր ոճիրի և թալանի ընթացքը: Իսկապէս Գերմանիոյ դիրքը տագնապալից է թիւրքիոյ մէջ—

հակառակ «Ֆրանս» ներու արշաւանքին, — հոն ևս, իր «բարեկամ սուլթանի» ազատագրւած ժողովուրդը, իր արհամարանքը կսկսի յայտնել Տեւտոններուն, որոնք «չինկէնէ» տիտղոսը ստացած էին թիւրքերէն: Մարքսը իրաւացիօրէն ըսած է որ Գերմանիան «Ազատութեան յուղարկաւորութիւններուն միայն կը մասնակցի»:

Սակայն մաս մը մամուլ, որքան առ երեսս կողջունէ թիւրք ժողովրդի զարթնումը, շատ հաշտ աչքով չը դիտեր անոր վերածնումը քաղաքական հորիզոնի վրայ և անգոհ չը պիտի մնար եթէ նոր բարգուլթիւններ ծագէին, և թիւրքիոյ ճակատագրին ուրիշ լուծում մը տրէր: Արևելեան հարցը նոր փուլի մէջ կը մտնէ և վերիվայր կը շրջէ շատ մը հաշիւներ և ծրագիրներ:

Պէտք է ընդունիլ որ թիւրք ժողովուրդը գիտակից և հզօր պիտի կրնայ յաղթահարել ամէն ինչընդոսներու և հնգրիկներու: Պիտի ցոյց տայ որ ինք «հիւանդ մարդը» չէ այլևս, և գիտութեան սայլին լծւած, երկրի վարչական կազմութիւնը, այնպիսի արգարադատ և ողջամիտ և աննախապաշար հիմերու վրայ դնելու է, որ ապագային ունէ նոր տրտունջներ և բարգուլթիւններ չը ծագին այլևս: Մենք յոյս ունինք որ թիւրք ժողովուրդը, Առաջագիծութեան, Ազատութեան, Հաւասարութեան ու Արդարութեան արևին տակ, որ այնքան շքեղ է Արևելքի կամարներուն տակ, պիտի աճի և զարգանայ իրեն դաւանանք ունենալով ժողովուրդներու եղբայրակացութիւնը, ժիր աշխատակցութիւնը, սէրը և երկրին ընդհանուր բարօրութիւնը:

Թիւրքիան կուգած է Ասիոյ և Եւրոպայի միջև սկեպտիկ կամուրջը ըլլալ և միանգամայն քաղաքակրթութեան և համամարդկային իդէալներու մեծ ուղին:

ՄՐՏԱՇԱՐԺ ՅԱՐԳԱՆՔ ՄԸ ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ (Եւրոպական քերթերէն)

Պօլիս գումարւած իսլամ հոգևորականներու մեծ միտինգի մը մէջ ժողովուրդը իր սուկումը յայտնեց 1896-ի հայերու կոտորածին: Հօճա մը ըսաւ, որ բոլոր յեղափոխական շարժումները ուրիշ երկիրներու մէջ արիւնահեղութիւնով ընթացած են, իսկ Տաճկաստանի մէջ այդ շարժումը կոտորուող հայերու արիւնով սկսաւ, ուստի կոչ ըրաւ ամբոխին, որ հետեի իրեն Պալքլի հայկական գերեզմանատունը, ուր հայ բահաններ ևս հրաւիրւած էին: Աղօթքներ կարդացեցան: Հայերէն և թիւրքերէն լեզուներով և բազմութիւնը երկիւղած յարգանքով մը համբուրեց հողը, որ նւիրագործւած էր հայ արիւնով:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

(Ուղարկւած Բ. Իրանը, կառավարութիւններին եւ բոլոր յեղափոխական կազմակերպութիւններին)

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Պօլսոյ Գործադիր Մարմինը յայտարարում է.—
Որ նա պահանջում է լուրջ երաշխաւորութիւն սահմանադրութեան գործադրութեան,
Որ ինքը պաշտպանելու է իր բոլոր ոյժով Պարիզի 1907 թւի կոնգրէի որոշումները, որ կազմած էր Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան, Երիտասարդ-Թիւրք և այլ յեղափոխական կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչներից:

Յեղափոխական շրջաններում վստահութիւն չը կայ դեպի Աբգիւլ Համիդը, որի գահընկեցութիւնն է որոշուած Պարսիցի կօնգրէում: Բարձր մարտական կազմակերպութիւնների կազմը կը վերակազմէ իր ամբողջ թափով, եթէ համիդեան կառավարութիւնը չ'ուզենայ գոհացում տալ օսմանեան կայսրութեան բոլոր ժողովուրդների ձգտումներին և մանաւանդ եթէ նա կը փորձէ կրկնել 1876 թւի խաբէբայութիւնը:

ՕՐՄԱՆԵԱՆԻ ՏԱՊԱԼՈՒՄԸ

Պոլսէն կը հեռագրեն եւրոպական թերթերուն.

Չորեքշաբթի օր Ազգ. խառն ժողով գումարներով բուն յարձակումներ եղան Օրմանեան պատրիարքի վրայ, որը կ'ամբաստանէին իբր թոյլ և ապիկար ազգային շահերը պաշտպանելուն մէջ: Օրմանեան ասոր վրայ որահը ձգեց դուրս ելաւ ժողովը իսկոյն պաշտօնանկ յայտարարեց զայն և աեղը կարգեց Գուրեան եպիսկոպոսը:

Հեռագիրը պարզ է, Օրմանեանը վճարեալ են, և չարաչար կերպով Այդ օրւայ նախատեսութիւնով երևի ինչպէս ցոյց կուտան Պոլսոյ հայ լրագիրները: մէջտեղ չէր երևար ան, որ իֆթարի և եղոտ յուղարկաւորութիւններուն չորս ոտքով կը վազէր. իսկ այդպիսի հանդիսաւոր օրին և ձգնաժամուն «թաթար փաթիլը» խոյս կուտար հանրային ուրախութեան ցոյցերէն: Արդեօք «իր վեհապետին» սովոր կը պահէր, թէ՞ Վայենի խիղճն էր, որ կը հալածէր զինքը, որ բունակալութեան մուայլ շուքին տակ ապահով, սանձարձակ կ'իջեց և սարսափահարեց հայ արդէն հալածական ժողովուրդը և դաւաճանի հոգիով հալածեց բոլոր արժանաւոր անձնաւորութիւնները: Ու անամօթօրէն այդ պատահար 12 տարի պատրիարք մնաց հակառակ իր դէմ եղած խոր և ծաւալուն առեւտրութեան ու վրիժառու գնդակներուն: Ան յոյս ունէր իր բնագանցական չեղութիւններով ու ճիզվիտ կեղծուձևերով քնացնել հայ ժողովրդի պարզ ու դրական մտածողութիւնը...

Այժմ հայ ժողովուրդը իր արեան գնով—Յուդայի արծաթը—յղփացած այդ Գաւաճանին կուտայ նւազագոյն պատիժը՝ դուրս վճարելով պատրիարքարանի դրաներէն «անտառասուն գազանը»...

ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ-ԹԻՒՐԻ ԿՕՄԻՏԵԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱԳԻՐԸ

Յուլիս 13-ին երիտասարգ-թիւրք կոմիտէն ներկայացրեց Մանաստրի հիւպատոսական մարմինն մի յիշատակագիր, որի գլխաւոր կէտերը, ըստ Gazette de Cologne-ի, հետևեալն են:

Երիտասարգ-թիւրք կուսակցութիւնը, կազմուած «Միութեան և Առաջադիմութեան Նպատող Օսմանեան Լիգա» անւան տակ, հաստատում է որ չարամիտ լուրեր են տարածուած դժտութիւն և կասկած սերմանելու դիտումով թիւրքիայի գանազան տարրերի միջև:

Ահա թէ ինչու համար նա օգտակար է դատում ծառայութեան իր մարդասեր և միաժամանակ ազատամիտ դիտումները:

1) Լիգայի գլխաւոր և վերջնական նպատակն է ձեռք բերել 1876 թւի Մահմանդութեան հաւատարիմ գործընթացները: Լիգան յոյս ունի այս հողէ վրայ վայելել պետութիւնների աջակցութիւնը, որովհետև նրանք արդէն յայտարարել են իրենց ազնիւ մտադրութիւնները թիւրքիայի ժողովուրդների նկատմամբ՝ սուլթանին անդադար խորհուրդներ տալով և նրանից պահանջելով զիջումներ իր

հաստատների բաղձանքին, հաւատարիմ հպատակներ՝ բայց ապատամբութեան մղած գոյութիւն ունեցող զեղծումների երեսից:

2) Լիգան հանդիսաւորապէս հաւատարիցնում է, որ նա չի սնուցանում ոչ մի թշնամութիւն ոչ-մահադականների դէմ: Ընդհակառակը, սահմանադրական ընթացի հաստատումը շահաւոր է բոլորին, առանց յեղի կամ կրօնի խտրութեան:

3) Եթէ Լիգան երբեմն դիմում է խիստ միջոցների, այդ էլ միայն այն ծայրահեղ դէպքերում, երբ խնդիրը վերաբերում է ազատութեան կատաղի թշնամիներին պատժելուն կամ նաև իրաւացի ինքնապաշտպանութեան դէպքերում:

4) Լիգան խուսափում է ամեն տեսակ անօգուտ արհեստագործութիւններից, որովհետև թիւրքիայի դժբախտ ժողովուրդները արդէն շատ են արհեստ թափել: Մի գուցէ այս անգամ էլ Հին-Թիւրքիայի կառավարութիւնը նոր արհեստագործութիւններ առաջ բերէ մահմանականների և ոչ-մահմանականների միջև, որպէսզի ամբողջ պատասխանատուութիւնը ձգէ Երիտասարգ-թիւրք կուսակցութեան վրայ:

5) Երիտասարգ-թիւրք կուսակցութիւնը չեն յարձակի դիւղերի վրայ, այլ ընդհակառակը նրանց կը պաշտպանեն օտար խմբերի դէմ: Նրանք կը քարոզեն եղբայրութիւն և համաձայնութիւն ժողովուրդների միջև:

6) Կառավարական գործակալների անխղճութիւնը բնորոշուած համար նկատել ենք տալիս որ Շէմզի փաշան Բեզնայի դէպքերը ներկայացրել է բաշխօղակներէրց բաղկացած իր անձնապահ զինւորներին: որպէս Սերբիայի ապատամբական մի գործ:

Լիգան խնդրում է հիւպատոսներին հասցնել այս յիշատակագիրը ի դիտութիւն իրենց պետութիւնների, և աւելացնում է:

Չորսովար Հադի փաշան, որ անցել է ապստամբների կողմը իր ամբողջ ազգայական կողմով, այժմ ալբանացիներից ուժեղացած իր վաշտերով գործում է Մանաստրի և Իւսկիւբի միջև:

Երկաթուղին չի սնչացել եթէ ոչ ծայրահեղ անհրաժեշտութեան դէպքում, և իսկական վտանգ չի կարող լինել եթէ միայն եւրոպական դիվլոմատիան չը յորդորէ սուլթանին յարձակել Երիտասարգ-թիւրքերի վրայ և կամ եթէ որևէ օտար երկիր պատերազմ չը յայտարարէ թիւրքիային:

ԲՈՂՈՒԲԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՌԱՋԱԴԻՄ ՕՍՄ. ԿՕՄ. ԿՈՂՄԷՆ

Հավաստի գործակալութեան մէկ հեռագիրը կ'ըսէ թէ՛ «Ծովակալ Թուշար, Պետերսբուրգի Ֆրանսական դեսպանը, Ռուսիոյ արտ. գործոց նախարարին, Իզվոլսկիի հետ տեսակցութիւն մը ունեցաւ, որու միջոցին քննութեան առին Մակեդոնիոյ կայսրութիւնը և ընդունեցին շահակից պետութիւններու միջամտութեան մը անհրաժեշտութիւնը այն պարագային, երբ թիւրքիան ապստամբութիւնը խեղդելու անկարող ըլլայ»:

Մենք կը կարծենք, թէ այս լուրը փորձագուռն մըն է արձակուած՝ արտաբերել ընելու մեր ընկերները կամ սպանալու անոնց, որոնք կը ձգնին եւրոպական թիւրքիոյ մէջ կայսրութեան բարոյական և նիւթական վերականգման: Որովհետև այլապէս ունէ շարժառիթ չենք տեսներ, որ արդարացին օտար պետութիւններու խառնուումը հայրենասիրական շարժման մը մէջ, որ իրենց չպատկանիր:

Պետութիւնները, որոնք չեն միջամտած, երբ դրսէն եկած հրոսխմբերը քաղաքները կը վառէին, գիւղացիները կըսպաննէին և ամբողջ Մակեդոնիան տակնուվրայ կ'ընէին, ակներև ապօրինաւորութեան ապացոյցը տուած պիտի ըլլային կանգնելով հայրենասէրներուն առջև, որոնք գեղացիները կը պաշտպանեն և կաշխատին արդարութեան վահանն գործի մը:

Աղբերը անձեռնմխելի իրաւունքը ունին ազատ ինքնորոշման, ինչ որ համաշխարհորէն ընդունւած սկզբունք մըն է, և միջամտութեան պարագային իրաւունք ունին արդար ինքնապաշտպանութեան:

Ընդունել տալու համար սուլթանին Մոկեդոնիոյ մէջ ֆինանսական կօնտրոլը, պետութիւնները իրենց մարտանաւերը զրկեցին Միտիլինէ: Այսպէս ընելով անոնք սորվեցուցին ժողովուրդին, որ սուլթանը միայն ուժին առջև տեղի կուտայ: Իրենց նաւային ցոյցը, զինեալ միջամտութիւնը, նւազ արդար էր, նւազ համապատասխան Միջազգային իրաւունքին, քան զինեալ դիմադրութիւնը՝ իշխանութեան բռնապետական արարքներուն, որը մեր կօմիտէն այս րոպէիս կը կիրառէ:

Դէպի միջազգային պարտաւորութիւնները մեր խղճամիտ յարգանքը, մեզի իրաւունք կուտայ փոխադարձութեան, կամ գոնէ յարգանքին դէպի մեր ազգային արժանապատուութիւնը: Կը սիրենք հաւատալ թէ Եւրոպայի քաղաքակիրթ ժողովուրդները պիտի թող չը տան որ ուսու սպայ մը, թիւրքիա դայ—ինչպէս այդ տեմնւեցաւ Պարսկաստանի մէջ—հայրենասէրներու արիւնին մէջ խեղդելու համար ազատութեան և արդարութեան դադափարները:

Մենք արդէն համարձակ յայտարարած ենք, որ օտարականներու և քրիստոնէայ մեր հայրենակիցներու կեանքը և ինչքը պիտի պաշտպանուին, և մեր ընկերները իրենց գործքով արդէն բաւականապէս ցոյց կուտան անկեղծութիւնը այս յայտարարութեան:

Սակայն եթէ, միջամտութեան պատճառով, ուէ բարդութիւն ծագի և վտանգի մէջ դնէ օտարականներու ապահովութիւնը, անոր պատասխանատուութիւնը միջամտող պետութիւններուն կը ձգենք:

ԹԻՒՐԲ ՅԵՂԱՓՈՒՈՒԹԻՒՆԸ ՍԱԿԵՂՆԻՈՅ ՍԷՉ

11 յուլիս, 1908

Հեռագիրները կիմացնեն Մանասթըրի և Մակեդոնիոյ այլևայլ կէտերուն վրայ Երիտ. Թիւրքերու կուսակցութեան պատկանող բազմաթիւ սպաներու ապստամբութիւնը՝ ժողովուրդին աջակցութիւնով: Այս հեռագիրներէն մէկը, Վիեննայէն թւականւած, կաւեյցնէ թէ քրիստոնեաներուն մէջ արհաւիրք փրթաւ, խորհելով թէ շարժումը իրենց դէմ ուղղւած էր:

Սուլթան Աբդուլ-Համիդ և տէրութիւններէն ոմանք, որոնք շահ ունին Թիւրքիոյ բռնապետական ընթացի մի պահանջան մէջ, Երիտասարդ Թիւրքերու այս շարժումը կուզեն ներկայացնել իբր շարժում մը քրիստոնեաներուն և օտարականներուն դէմ, որպէսզի արգարացնեն Եւրոպայի աչքին զսպումի գաղանային միջոցները՝ որոնք անսարակոյս ձեռք պիտի առնուին:

Արդ, իր ուէ հրատարակութեան մէջ, Երիտասարդ Թիւրք կուսակցութիւնը երբէք խտրութիւն չէ դրած ցեղի և կրօնի միջև, երբէք չէ քարոզած ստեղծութիւն և գծտուութիւն: Ընդհակառակը, ներկայացուցչական ընթացք, որ ան կը պահանջէ, ազդու երաշխաւորութիւն մըն է կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներուն բարօրութեան և օգուտին: Հրէաները, քրիստոնեաները, միւսուլմանները, պիտի ունենան միևնոյն պարտականութիւնները և միևնոյն իրաւունքները: Իրենց արդարացի շահերը պիտի պաշտպանուին միևնոյն հաւասարութեամբ:

Երիտասարդ Թիւրք կուսակցութիւնը, բացի այն, կը յարգէ միջազգային բոլոր դաշնագիրները փոխադարձութեան սիստէմով: Արդար և ազատ ընթացի մը տակ,

սահմանադրութիւնով ապահովւած, օրինաւոր օտարականներուն համար աւելի հեշտ պիտի ըլլայ դալ իրենց բարոյական և նիւթական աջակցութիւնը ընձեռել Օսմանեան ժողովուրդի վերածնութեան համար:

Կասկածելի ծագումով հեռագիրներ կը ձգտին մեր շարժումին տալ մութ և խորհրդաւոր նկարագիր մը:

Երիտասարդ Թիւրք կուսակցութիւնը օրցերեկով կը գործէ: Ան ուղղամտօրէն հռչակեց զանազան յայտարարերու մէջ ինչ որ հաստատապէս որոշած է ընել: Ան մտադիր է մինչև վերջը շարունակել իր ծրագիրը:

Միութեամբ և Յառաջադիմութեամբ Օսմ. Կոմիտէ

«ԹԻՒՐԲԱԿԱՆ ՊՐՕԲԵՍՈՐ» ԵՒ ԵՒՐՈՊԱՆ

(Նամակ Անգլիայից)

«Երիտասարդ Թիւրքիան» մէկէն ի մէկ յարութիւն առաւ և զարմացրեց աշխարհը: Նա վերստին կենդանացրեց իր վաղեմի հմայքը, որ մի անարժան սերունդ տասնեակ տարիների ընթացքում տրորել էր ցեխի մէջ: Գեռ կրէկ եւրոպացիք յիշում էին այդ անունը արհամարհոտ արգահատանքով: Այսօր արդէն խօսում են նրա մասին պատկառոտ ակնածութեամբ: Առաջագիժական մամուլը ծափահարում է ըմբոսնացող սաճիկներին. ջինգոյիզմի օրգանները խորհրդաւոր լուսութիւն են պահում: Շարժումը անակնկալ էր բոլորի համար, գուցէ նոյնիսկ երիտասարդ Թիւրք վարիչների համար: Նա գալիս է ազատութեան նոր ճանապարհ բաց անելու արևելքի հալածական ժողովուրդների առջև. նա գալիս է միաժամանակ ծանուցանելու եւրոպական դիւանագիտութեան, որ բաւ է, որքան նա շահագործեց երկրի անբաւ հարստութիւններն ու ժողովուրդների արիւնը, այժմ պէտք է հրաժարուի և թողնի իր երկրի թարմ ու ազատասէր տարրերին՝ վարելու նրա ճակատագիրը: Ինչ զարմանք՝ որ այդ նոր անակնկալը ահագին, համաեւրոպական կարևորութիւն է ստանում, «Հիւանդ» մարդը ուզում է կազդուրել մի առնական, հերոսական թռիչքով: Նա ուզում է ապրել, իբրև անխախտ մի ամբողջութիւն, իբրև անկախ մի օրգանիզմ, ազատ կապիտալիստական ընչաքաղց պետութիւնների դարաւոր խնամակալութիւնից, — բայց իբրև մի օրգանիզմ, որ պիտի հիմնուի իր այլազան տարրերի ներդաշնակ զուգորդութեան վրայ, ազգերի, կրօնների հաւասարութեան ու ազատութեան վրայ: Այդպէս են ծանուցանում շարժման արի դրօշակակիրները:

Այդպիսով մի նոր հարց է հրապարակ գալիս եւրոպական հանրային կարծիքի առջև, — «Թիւրքական պրօբլեմը» Օսմանեան կայսրութեան վերանորոգման մեծ հարցը: Նրա առջև, բնականաբար, փոքր ինչ նսեմանում են միւս մասնակի խնդիրները — մակեդոնականը, հայկականը, ալբանականը, արաբականը: Եւ արդէն իսկ ձգտումն է երևում առաջագիժական մամուլի մէջ՝ մի կողմը թողնելու «մասնաւորը» և արձարծելու «ընդհանուրը»:

Մի հանգամանք սաստիկ մտահոգութիւն է պատճառում ազատութեան բարեկամներին: Երկիւղ են կրում, մի գուցէ ցարիզմը այդտեղ ևս իր միջամտութեամբ անդամալուծէ ազատագրական թռիչքները և

քաջալերէ ընկալցիային... Պարսկաստանի օրինակը անջնջելի հետքեր է թողել, և եւրոպական բաղիկալիզմը ատամ է կրծտացնում ռուս բռնապետութեան դէմ: Ո՞վ գիտէ, նա այսօր նիւթում է արգէն իր սովորական դաւերը Բօսֆօրի ափերում... Բայց ճշմարիտ դեմօկրատները, մասնաւորապէս այստեղ, Անգլիայում, որոշած են թոյլ չը տալ պարսկական ողբերգութեան կրկնութիւնը և այժմից արգէն ազդարարութիւններ են անում պարլամենտի մէջ արտաքին գործերի միւնիստրին: Թէօն թիւրքերը ևս իրենց կողմից կոչ են անում բրիտանական ազատամիտ մամուլին, զգուշացնում են Ռուսաստանի միջամտութեան վտանգի հանդէպ: Նրանք հաւատարմացնում են եւրոպացիներին, որ իրենց ծրագրած ընթացի տակ ոչ մի խտրութիւն չը պիտի տրուի մահապատիւների ու բրիտանացիների միջև: „Daily News“-ը տպելով նրանց կոչը, շեշտում է, որ „եթէ երիտասարդ թիւրքերի շարժումը վիժէ, այդ դէպքում միայն եւրոպան պէտք է միջամտէ, կանգնեցնելու համար կոտորածները, որոնք առաջ կը գան Հայաստանում ու Մակեդոնիայում“:

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

Վ Ա Ն Ի Գ Է Պ Ք Ե Ր Ը

Թիւրք աղբիւրէ լուր կուտան, որ Աւանի նահանգի իշխանութիւնները կասկածելի հայերու տները խուզարկելով դտան թաքստոցներ, ուր կային ահագին քանակութիւնով զէնք և ռազմամթերք, 600,000 փամփուշտ, 61 ռուբլ, 215 քիլո ուժանակ, 175 քիլո վառօք տուրակներու մէջ, մեքենաներ՝ փամփուշտներ պատրաստելու համար, էլէքտրական գործիքներ՝ ռուբերու պայթուցիկ կանոնաւորելու համար, զէնքեր պատրաստելու նիւթեր, 5 կնիք, „Դաշնակ“ յեղափոխական կոմիտէին վերաբերող խուփալայող գրքայիններ, սուլիններ, փողեր և ուրիշ առարկաներ:

Անգլիացի երէցի մը տունը խուզարկելով, անգլ. հիւպատոսի ներկայութեան, գտան 3 հրացան, 248 փամփուշտ և 4 սնդուկ դժոխային մեքենաներ պարունակող Այս ամենքը կը պատկանէր երէցին ծառայութեան մէջ եղող հայու մը:

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԸ ԱՆԳՆԱԿԱՆ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏՈՒՍ

Յուլիսի 14-ին անգլիական պարլամենտի չորս անգամներ—Օ գ ր ա դ ի (սօցիալիստ), Տ ր ե վ է լ ե ա ն, Լ ի ն չ (լիբերալներ) և Լ օ (իրլանդական կուսակցութիւնից)—մին յիստի ետեւից հարցումներ ուղղեցին արտաքին գործերի միւնիստրին՝ Ասպուրականում կատարած նոր բռնութիւնների առթիւ: Մինիստր Գ ր է յ պատասխանեց, որ հեռագրով պահանջած է Կ. Պօլսի բրիտանական դեսպանից՝ քննութիւն կատարել և պատժել տալ յանցաւորներին:

Մի քանի օր յետոյ պատգամաւոր Տրեվելեան նորէն հարց տուց մինիստրին՝ արդեօք ստացել է նա տեղեկութիւններ բրիտանական դեսպանից: Մի Էդուարդ Գրեյ հաստատեց այն տեղեկութիւնները, որ տպւած էին „Pro Armenia“-ի մէջ խաչանում կատարւած խտուրթիւնների մասին և որոնց վրայ պատգամաւորները հիմնել էին իրենց մարցապնդումը: Մինիստրը յայտարարեց, որ Աւանի անգլ. հիւպատոսի վկայութեամբ տաճիկ զօրքը վատ չէ պահել իրեն վերջին անցքերի միջոցին, բայց որ ընդիմները վայրագութիւններ են գործել: Գրեյ նորէն շեշտեց, որ „հրահանգւած է քննութիւն կատարել ու պատժել տալ յանցաւորներին“:

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ, 23 յուլիս

Խաչանի սարսափներու մասին գրած էինք: Գիւղը ցրւած է: Գիւղի մէջ մնացած են կիներ ու պառաւներ միայն: Կառավարութիւնը կը փնտոէ փախստական 25 անձինք, որոնք ապաստանած են քրդերու մէջ: Չարչարաններու տակ սպաննւած են 7 տղամարդիկ. առւարական Պօղոսը և ասոր 12 տարեկան որդին և ուրիշ 5 հոգի: Սպաննւած են նաև 2 կին: Գիւղը կողոպտւած է: Մահաժողով իր որդիներով բանտարկւած է. ան խոստացած է կառավարութեան յանձնել 25 փախստական հայերը, եթէ զինքը ազատ ձգեն:

Թիմարի և Հայոց Չորի մէջ կառավարութիւնը ձեռք ձգած է մեծաքանակ ռազմամթերք: Ալիւր գիւղէն սայլ մը զէնք է տարեր կառավարութիւնը: Լուր կայ, թէ Հայոց Չորէ 500 հրացան գրաւած են:

Անօրինակ բռնութիւնով գիւղերէն կը հաւաքեն զէնքերը, ինքնաբերաբար յանձնուողներ շատ եղան: Չերբակալութիւնները կը շարունակին: Դաւաճանները կը վխտան: Անկարելի է որոշել ո՞րն է դաւաճանը և որը չէ: Մարդիկ բոլոր իրարմէ կը կասկածին: Աննկարագրելի վիճակ է:

Երկրի ամէն կողմ բերդ „ձանպէզարներ“ ման կուգան և պատահած հայը կսպաննեն: Գիւղէ գիւղ գընալը անկարելի է:

Թողովրդի ամենամեծ թշնամին սուրբ է սակայն: Սովը միացած սուրին, սուգ և աւերածութիւն կը սրփռեն հայ աշխարհին մէջ:

Այս տարի երկրի ահաւոր պայմաններու երեսէն, հայ մշակը չկրցաւ ափ մը սերմ ցանել: Ապագան մուսլ է:

Արամի և ընկերներու ձերբակալումը՝ հայ պուրժուազիայի դաւադրութիւնովը եղած է: Չերբակալւածները այն աստիճան ծեծած են, որ Տաճատը ծեծի տակ մեռած է:

ԽԱՍԱՆ, 2 յուլիս

Ի հարկէ լսած էք այս սոսկալի աղէտը, որ պատահեցաւ մեզի:

Յունիսի 6-ին՝ գիշերով եկան զօրքերը գիւղը պաշարեցին, որ տեւեց ամբողջ շաբաթ մը: Ամեն պիտոյք կամ ուտեստ սպառելէ յետոյ, խաբէութիւնով մէկիկ մէկիկ հաւաքեցին մօտ 200 հոգի, որոնցմէ 40-ը վարդին:

Առաջին օրէն սկսան անխնայ կերպով կոտորել անմեղ և խեղճ ժողովուրդը, և ի՞նչ աննկարագրելի տանջանքներով վարեցան տառապեալներուն հետ: Ամեն մէկուն, կարող եմ ըսել, հարիւրաւոր հարւածներ կուտային թիով, բահով և ահագին բիրերով, այնպէս որ աչք բանալ չէին տար: Այրենի տանջանքներն էին շիշով և ուրիշ երկաթի թիթեղներով տաղել, գլխիվար կախել և ոտքերէն չուան կապած երեսի վրայ աղբերու մէջ քաշկուտել: Ոչ մէկ տեղ, պատմութեան մէջ, այսպիսի զարհուրելի չարչարանքներ չեն տեղի ունեցած: Այսպէս մահացուցին 10 մարդ և 6 հատ մանր տղաքներ: 14 յղի կին լեղապատառ վիժեցին իրենց մանուկներ: Շատեր՝ կին, մարդ և տղայ, մինչև օրս անկողնի կը ծառայեն: Չօրքերը տուններ մտնելով ամբողջովին կողոպտեցին և քարուքանդ ըրին. եկեղեցին կողոպտե-

ցին և տարան սպաս և հանդերձեղէն: 20-ի չափ ոչ-
խար մորթեցին և ամեն բան ոսնակոխ ըրին ու փձա-
ցուցին: Մուցայ ըսել, իրենց հաճոյքներէն մէկն էր
արանց և կանանց ձեռքերը բւեռելը:

Բարբարոսական այս արարքը պէտք չէ որ մոռցւի
պատմութեան մէջ: Մենք այնպէս կենթադրենք, որ մեր
վրայ յարձակողները մարդկութենէ դուրս, տարբեր աշ-
խարհէ եկած հրէշներ էին: Չէինք ուզեր հաւատարմ
թէ մարդ-էակը այսքան գազանութեան կարող է բարձ-
րանալ:

ԿԱՅԱՆ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՅ ԳԵՂԵՐԸ

Այանի ժողովուրդը ևս անխնայ կոտորեցին և մէկ
քանիսին ոտքերը ջարդեցին. այժմ անոնք, այդ խեղ-
ձերը, անշարժ պառկած են մահամերձ: 20 լիւրս ըս-
տիպմամբ առած են: Որովհետեւ զէնք կը պահանջէին,
խեղճ գիւղացիք 5 ժամ հետու բիւրդ գիւղեր կեր-
թան, ծախու զէնք կառնեն և կը բերեն կը յանձնեն:
Աիներ իրենց մանուկները գրկերին, լեւ ձոր թափա-
ռական ման կուգան, ինչպէս և մարդիկ չեն համար-
ձակիր գիւղ մտներ: Մտակայ գիւղերը ևս նոյն վի-
ճակը ունին:

ՄՈՒՇ, 15 յունիս

Անցեալ յունիս 10-ին, Գշ. օրը, Բոնաշէն գաւառի
Պէլէքցի աշիրէթի քրդերէն՝ Աէգիր Շապէ, Մէ-
ճիտ Խշտէ և սասունցի քրդերէն՝ Ուսո Մամձէ ցո-
րեկին խաբէութեամբ ու յանկարծ կը մտնեն ս. Աղ-
բերիկ վանքը, որու դռները այդ չարագործների սար-
սափէն միշտ փակ կը մնան: Ասոնք որ վանքի հողերը՝
ջաղացքը, անտառը գրաւած կը շահագործեն, նկատե-
լով որ վանահայր Զաքարիա վարդապետ միշտ կը բո-
ղոքէ իրենց դէմ, կորոշեն զայն սպանել և կը յաջո-
ղին: Անքը մտնելուն պէս Զաքարիա վարդապետի
սենեակը կուղղին, երեքն ալ զինեալ: Վարդապետը
յանկարծակիի գալով չէ կարող ինքնապաշտպանութիւն
ընել: Զարագործները անմիջապէս կը յարձակին, նախ
կը գնդակահարեն, ապա դաշոյնի 40 հարածով յօշո-
տելէ յետոյ, կը կողոպտեն բոլոր ունեցածը և կը մեկ-
նին համարձակ, գիտնալով որ իրենց դպող չկար:

1898-ին Մահապապանք բիւրդ գիւղէն Իւսուֆ,
Թելո և Ալի, նոյն կերպով չարաչար սպաննեցին նոյն
վանքին մէջ վանահայր Ղազար վարդապետը և անպա-
տիժ մնացին բանի որ կառավարութիւնը աճապարեց
յայտարարել թէ՛ Փէդայիները սպաններ են...: Զաքա-
րիա վարդապետի սպանութիւնն ալ կաշխատի նոյն
կերպով մարսել տալ: Տեղացի զարթիէներու հետ ոճ-
րագործ քրդերը համաձայնութեան գալով Զաքարիա
վարդապետի արիւնոտ հագուստը ուզեր են բերել
վանքը ձգել ըսելու համար որ իրենք չեն սպանողնե-
րը, բայց չեն յաջողեր:

Բոնաշէնի մէջ սասունցի ու պէլէքցի ըսած քիւրդ-
ցեղեր անդարմանելի չարիքներ են հասցնելու և կը
հասցնեն, մօտկցի, խութեցի, բոնաշէնցի հայերը սպան-
նելով թալանելով հալածելով և անոնց հողերը գրա-
ւելով: Հայ ժողովուրդի 3/4-ը փախեր է այն կողմերէն

վերջին տասնեակ տարիներու մէջ թողնելով իր հողե-
րը, տները, ժամերը քրդերուն:

Զարագործ Ղասըմ բէկը խժոճական նոր ոճի մը
ալ աւելցուց նախորդներուն վրայ: Սա կը սիրահարի
իր բնակած գիւղի խմբի հայերէն Գասպար Վրդո-
յեանի միամեայ պսակած հարսին առնիստցի Մայ-
րամ Սաֆարեանին, և բռնի ձեռք կը բերէ և կը
բռնաբարէ, յետոյ կառաջարկէ որ հաւատափոխ ըլլայ
և իրեն կին ըլլայ, աղջիկը կը խաբէ և գաղտնի խոյս
կուտայ: Գազանը իր մէկ ծառային, Իսկեանի Ռեզկային
հետ յունիս 6-ին գիշերով Առնիստ կուգան, Մայրա-
մը տանելու ան չի համակերպիր՝ ուստի գնդակա-
հար կսպանեն տարաբախտ կինը ու կը մեկնին..

Յունիս 2-ին Աէլիէկուզան գեղի հայերէն կը խլեն
3000 դահ. տուրք:

Յունիս 10-ին սկսեր են գանձել 2000 դահ.:

Յունիս 11-ին Մուշի դաշտի մէջ չէրբէղներու
Թէրէքէօյ գիւղի մօտ կուգայ ս. Արապետի վանքի
ձիերու կարուանը. երկու չէրբէզ ձիաւոր կը յարձա-
կին, կը յափշտակեն երկու ձիեր, կը խլեն 600 դա-
հական և այլ գոյքեր ու կանխատանն:

Յունիս 16-ին Աէլիի մէջ զօրքերը կը հաւաքեն տե-
ղացի հայերը զօրանոցին դուռը կը խոշտանգեն Եղօ
Արպօյեանը, կիջնեն գիւղ, — սուխնով կը վիրաւորեն Վա-
հան Ազատեան համար տղեկը, Համզէ Մբօյեանի ձեռքի
ոսկորը կը կտորեն, կը մտնեն Մակար Մէքոյեանի տու-
նը, 4 թօփ կտաւ կը գրաւեն, և մէկ կովի կաշի կը
խլեն Յակոբ Պօղոսեանէն: Այս բաները նորահաւաք
զօրքերն են ընողը:

Տեղացիները դիմեր են հրամանատարին և բողոքեր:
Յունիս 18-ին Խարաղաճ գիւղի քրդերէն հինգ հո-
գի, իրենց գլխաւորներու՝ Ալօյէ Գալլօյի Իսմայի-
լի և Ուսոյի Մասոյէ Ճամօյի հետ կը յարձակին ս
Յովհաննու վանքի Պէլզ ագարակի վանքի նախիրին
վրայ ու կը տանին 9 եգներ:

Ինչպէս Տարօնի նոյնպէս Սասունի մէջ սոսկալի
հարկահաւաքութիւն կայ:

ԲԱՂԷՇ, 25 յունիս

Պատեհ առթի թողնելով 1908 տարւոյն սկզբէն մեր
վիլայէթի զանազան մասերում գործուած սպանութիւն-
ներու և գազանութիւններու մանրամասն նկարագրու-
թիւնը, առ այժմ կը փութամ զրկել միմիայն սպանու-
թիւններու ցուցակ մը:

Գեկտեմբերի վերջերը երեք հայ Փէդայիներու՝ Մշոյ
դաշտի Արտօնք գիւղի մէջ խմբի Ղասըմ բէկի ձեռ-
քով դաւաճանօրէն սպաննուիլը ծանօթ է արդէն:

1907-ի հոկտեմբերին կառավարութիւնը զօրք և
թնդանօթ զրկեց խմբի Ղասըմ բէկի վրայ պատժե-
լու համար զայն, որ կը կարծէր թէ համակիր էր հայ
Փէդայիներուն: Անկէ յետոյ չորս ամսի չափ բէկը թա-
փառեցաւ փախստական, մինչև վերև յիշուած դաւաճա-
նական արարքը Փէդայիներու դէմ Արտօնքի մէջ:

Ապրիլ Համիդ ներքեց Ղասըմին, միաժամանակ պաշ-
տօն յանձնելով անոր՝ արմատախիլ ընել հայ յեղափո-
խութիւնը Մշոյ դաշտին մէջ, որու վրայ սկսան անլուր
գազանութիւններ Արտօնքի գիւղերու շրջանին մէջ:
Փետրուարին՝ Ղասըմ բէկ խմբի իր գիւղին մէջ

ըրհոր նետել տալով խեղդեց Յակոբ անունով մէկ երիտասարդ՝ անոր գեղանի կինը իր տունը տանելու համար: Սպաննեց ծերունի մը Խարց գիւղին մէջ:

Մարտի սկիզբները Արտօնքի մէջ յեղափոխական ըլլալու մէջ մեղադրելով երեք վարդենիսցի և արտօնքի երիտասարդներ, քիւրդերը անոնցմէ մէկուն՝ Ռաշոյի կինը՝ փորձեր էին բռնաբարել, բայց Ռաշոյի դիմագրութեան վրայ չէին յաջողած: Երկու օր վերջ էրիկը սպաննեցին՝ ուրիշ երկու հոգու հետ Ղասըմի հրամանով: և իր ներկայութեան՝ վարդաք քիւրդերը կողոպտեցին տուները, բռնաբարեցին կիներ ու աղջիկներ, սպանալիքներով ու բռնութիւնով գիւղացիներէն շորթեցին գումարներով դրամ և իւրաքանչիւր գիւղէն 7—8 երիտասարդներ, իբրև յեղափոխական, Մուշ տարին, ուր զեռ կը մնան բանտ, առանց ուէ գատավարութեան:

Մարտ 11-ին, Ղասըմ բէկ յարձակեցաւ Մշղէն գիւղին վրայ, այս անգամ 80-է աւելի զօրքերու և սպայի մը ընկերակցութեամբ. որովհետև իր «հաւատարմական» սիրագործութիւնները ընդունելութիւն գտած էին կառավարութեան քով: Սպաննեց հայ մը, Շիրին Ալաւնեան. կին մը վախէն մեռած է կ'ըսէի: Բուքին-ցուրտին որն որ կրցաւ մօտակայ լեռները փախաւ: Զօրքերը և քիւրդերը ամբողջովին թալանեցին գիւղը: Համեմատաբար բարգաւաճ գիւղ մը ըստէի մէջ հասաւ իր հարեան թշուառ և սովատանջ գիւղերու վիճակին:

Ղասըմ գիւղին մէջ գտաւ իր իսկ ծառաներու ձեռքով պահած 13 հրացաններ, որոնք հոն դրած էին իր փախստական եղած միջոցին. այդ հրացաններով բռնի զինեց գիւղին մէջ աչքի գարնող 13 երիտասարդներ և զանոնք Մուշ առաջնորդեց իբրև Փէդայիներ և յանձնեց կառավարութեան, մինչ միահամուռ վկայութիւնով կը հաստատուի, թէ հրացանները կը պատկանէին Ղասըմին:

Մարտի մէջ նոյն չարաբախտ Արտօնքի մէջ, հարկահանները յետամնաց տուրքեր հաւաքելու համար՝ քանդել կուտան փախստական հայերու տունները և գերանները կը ծախեն: Երկու հայ երիտասարդներ պարտաւորուած էին բռնութեան տակ քանդել տունները, որոնցմէ մէկուն ձեղունը յանկարծ փչելով երկու երիտասարդներն ալ կը թաղուին հողին տակ:

Ապրիլ 10-ին կիկանցի հայեր կըսպաննուին Սղերդի շրջանին պատկանող Շիրվան գաւառակին մէջ, իրենց ոտքի գուլպանները քիւրդերուն տալ մերժելուն համար:

Ապրիլ 23-ին Եօնձալու գիւղին մէջ գործեցաւ ահուկի տուամ մը: Փահիմ անուն մէկ քիւրդ 50 ձիաւոր ընկերներով գիշերանց հրացանի բռնելով գիւղը կը բռնադատէ գիւղացիները փակել իրենց աների մէջ, իսկ ինքը քանի մը ընկերներով կը մտնէ Աջ Խղաթեանի տունը: Սա քիչ շատ բարեկեցիկ ըլլալով անցաքիւր առած էր Ամերիկա գաղթելու համար: Չարաչար կը մեռցնեն Այօն աչքերը հանելէ յետոյ, կըսպաննեն կինը, քոյրը և քենեկալը, որոնք այն գիշեր դժբախտաբար իրեն հիւր եղած էին, և իր երեք սիրուն մանուկները: Այսպէս Փահիմ կըսպաննէ 7 հոգի և կը տանի 300 ոսկի դրամ: Կառավարութիւնը լրբաբար բանտարկեց դրացի հայերը, ստիպելով յայանել մարդասպաններու անունները, մինչ գիւղին չէրքէզները բարձրաձայն կը պօսան, թէ Փահիմը գործած է ոճիրը:

Մայիս 15-ին պիթլիսցի երկու երիտասարդ մսա-

գործ հայեր, որոնք Կարճկան գացած էին ոչխար գնելու, յօշոտեցան Բեկանց գիւղի քիւրդերէն. իւրաքանչիւրը կը ձգէ 4—5 որբեր:

Մայիս 26-ին քանի մը զօրքեր Սօլախի (Մշոյ դաշտում) մէջէն անցած ժամանակ կըսպաննեն գիւղին գրագիրը, մի իմացական երիտասարդ:

Տօրոս լեռներու արևելեան շղթայի անմատչելի բարձունքներու վրայ կը թառի Ս. Աղբերիկի վանքը, քրդաբնակ խոյթի և Սասունի սահմաններու վրայ: 1895-էն ի վեր վանքը կողոպտուած է գրեթէ ամեն տարի: Մէկ քանի տարիներէ ի վեր այդ սրբավայրը համեմատաբար ծաղկեալ վիճակ ունէր՝ քաջ և անձուէր վանահայր Զաքարիա վարդապետ Աւդալեանի ջանքերով:

Պէլէքցի քիւրդեր՝ Մէճիտ, Ուսօ, Վէլիք և շն, յունիս 7-ին ցերեկով վանքին վրայ կը յարձակին, կըսպաննեն քաջարի վանահայրը, կը վիրաւորեն քանի մը հովիւներ և կը կողոպտեն նւիրական սպաններ և տաւարներ: Ոչ ոք պիտի համարձակի ասկէց յետոյ վանքին վանահայր ըլլալ, որովհետև 8 տարի առաջ սպաննուած էր նաև առաջին վանահայր Ղազար վարդապետ:

Ս. Աղբերիկի մէջ գործուած ոճիրը սովորական գազանութիւն մը ըլլալէ աւելի, ծանրակշիռ աղէտ է խուժի, Բռնաշէնի և արևելեան Սասունի հայ տարրին համար:

Բռնաշէնի 16 գիւղերը, որոնք 8—10 տարի առաջ բարգաւաճ և բազմահայ գիւղեր էին, այժմ ոմանք քրդացած, ոմանց մէջ ալ քանի մը հայ ընտանիքներ մնացած են և քիւրդերու ստրուկ:

Խուժի 10-ի չափ հայ-գիւղերը, նոյնչափ թշուառ և նւազած, մեղաւարի նման հաւաքուած այդ հնաբոյր մենաստանին շուրջը, կառչեր էին իրենց տուներուն և հողին և որոնց վրայ հայրաբար կը հսկէր Զաքարիա վարդապետը:

Այդ կողմերուն համար քրիստոնէութեան վերջին պատուարը կարելի է համարել այդ վանքը:

Քանի մը վաշտ զօրքեր տեղէս զրկեցան դէպի Կառկա՝ գիւղացիներէն զէնքերը հաւաքելու: Սոսկալի տանջանքներու կենթարկեն գիւղացիները:

Սև յուսահատութեան մատնուած ժողովուրդը հոս կը շահագործուի կառավարական պաշտօնեայ քանի մը գարշելի հայ աղաներէ ևս, իբր թէ օտարներէն հասած ծովածաւալ չարիքները բաւական չըլլային:

ԲԱՂԷՇԻ ՎԻՍՅՆԹԻ ՎԻՃԱԿԸ 1907 ԹԻՒՆ

III

Ներկային համեմատութիւնով, եթէ տնտեսական արդի պայմանները շարունակուին, քանի մը տարիէն պիտի յանգի աղքային մի անդամանելի աղէտքի, դուրս թողլով շնչին փոքրամասնութիւն կազմող հայ սեփականատէրեր, երկրագործներ և տաւարաբոյծներ:

Մեր ձեռք ունեցած վիճակագրերուն վրայ յենելով, կարող ենք ըսել թէ, հայ երկրագործները 80% «մրիպա» են քիւրդերուն, թիւրքերուն, նաև հայ վաշխառուներուն, այն է անոնցմէ փոխ առած են մի որոշ գումար դրամ, մի քանի ել և արօր: Գիւղացին կը վարուցանէ և բերքը կը բաժնէ իր մրիպայատիրոջ

հետ, դրամագրուելը և եզրը լինելով միշտ վերջինին սեփականութիւնը:

Վերջին երկու երեք տարիներու ընթացքին մէջ հարիւրներով կը համարին այն հայ երկրագործներն, որոնք չը գոհանալով մէկ վաշխառուի դիմելէն, իր անյետաձգելի պէտքերէն մղւած, ստրուկ է դարձեր երկու, նոյնիսկ երեք վաշխառու մրիպայատէրերու, այնպէս որ հունձքի ժամանակը հունձքին բուն տէրը, հայ երկրագործը, կաներուութանայ բերքը բաժնելու համար ներկայացող երկու երեք մրիպայաներու սարսափէն:

Գարձեալ 80% հայ գիւղացիի սնուցած կոփը ու ոչխարը սեփականութիւնն է վաշխառուին կամ թիւրք բռնաւորին: Գիւղացին կը պահէ ու կ'արածէ զանոնք իր արօտավայրին մէջ և կը բաժնէ անոր բուրգը, կարագը ու պանիրը վաշխառուին հետ:

Այժմ կրսպանայ ուրիշ արմատական վտանգ մը: Երկրագործական պանքայի մեքենայութիւններով և անտեսական աննախորդ անկման արհաւիրքների մէջ, հայ գիւղացին ձեռք է կը հանէ իր պապերէն ժառանգած նւիրական հողը: Մշոյ արեւմտեան կողմը... և Զիարէթ գիւղերու շրջանում, Բաղէշի շրջակայքը և աստ անդ քանի մը գիւղերու ամբողջ վարելահողերը անցեր են քիւրդ կամ թիւրք պէյի ձեռքը, որոնք կ'աշխատին աւելի և աւելի ընդարձակել իրենց կալուածքները օգտուելով հայի սարսափահար գրուածներէն: Այդ տնաբանդ օրինակը կը ծաւալի և կը ճարակի հայ գիւղային լայն խաւերու մէջ. ծախել հողերը և այդ կերպով քաշ տալ կեանքը, և այդ շատ բնական երևոյթ է, նախ քաղցէն հալածւած, ապա ղեկը կորսնցուցած ու գիտակ առաջնորդէ զուրկ մի ամբոխի համար: Կառավարութիւնը հրապարակով կը ծախէ փախտականներու հողերը ու կալուածները, անոնց յետամնաց պարտքերու փոխարէն, խիստ աժան գներով և քիւրդ կամ թիւրք պաշտօնեայ գնորդները եթէ յաջողեցան փոքրիկ յենակէտ մը ունենալ ուէ հայ գիւղի մէջ, անխիղճ ու զղւելի շահագործութիւններով կը տիրանան գիւղի վարելահողերուն մեծ մասին մէկ քանի տարւայ մէջ:

Թշուառութիւնը և սովատանջութիւնը աղեկէզ պատկերներ կը ներկայացնեն բոլոր գիւղերու ինչպէս և քաղաքներու մէջ: Ամբողջ ընտանիքներու մէջ կը թագաւորէ նողկացուցիչ աղտոտութիւն և բացարձակ մերկութիւն: Կորեկ ու կըլկըլ ունեցողներ, ամենաշատը մէկ ամուսայ պաշար, խորունկ ինքնագոհութիւնով կը յիշեն իրենց բախտաւորութիւնը. մինչ սուտար մեծամասնութիւնը օրերով կը մնայ քաղցած, մերթ իբրև արգիւնք մուրացկանութեան, ձեռք կը բերէ քիչ հաց, երկու երեք օր նորէն անսւաղ մնալու դատապարտութիւնով: Ուրիշներ կապրին աղած կաղամբով, մէջը լեցւած մի քիչ պուլլուր, ուրիշներ կը սնանին եռացած ջուրի մէջ խաշած բանջարեղէններով, քիչ աղելէ յետոյ (շատ աղ ալ չունենալով առանց աղի կը խմեն), ոմանք կուտեն «խանդող» բոյսի արմատը և քիւրդերու շնորհած թեփէն պատրաստած նկանակները: հարիւրներ ալ կան, որոնք անօթի ծարաւ կը տապակին, բայց իրենց վէս անձնասիրութիւնը պահելով, ոչ ոքի չեն յայտներ: Եւ քանիներ կը մեռնին այս

կերպով կենսասպառ անսւաղութենէն, զրկանքներէն, հիւժախտէն և անմարտելի սնունդներու պատճառած խիթերէն, զուրկ սփոփարար խնամքներէ և դարմաններէ, յաճախ չոր գետնի վրայ, պաղ թոնրի կողքին, շրջապատւած բաղցէն խելակորոյս ու ծունկերը կթուտած իրենց անօգնական սիրելիներէն:

Թողլով միւս չարիքները, գիւղերու մէջ ուղևորը կը հանդիպի շարան-շարան երիտասարդներու նւաղիտ ու վտիտ, կենդանութեան կայծը մարած և աչքերը մեռելային արտայայտութիւն ստացած, որոնք խուլ ու անմուռնչ բողոք կը բառնան իրենց հոգին ու մարմինը լլկող զարհուրելի տուայտանքներու դէմ, և սակայն ոչ մէկ ամբօքիչ սփոփանք, ոչ մէկ կարեկից մեծանձնութեան կը պատասխանէ անոնց սփոփանքի և յուսադրութեան կարօտ կարեկէր սրտերուն:

Այդ սփոփանքը անոնք կը փնտռեն փախուստի մէջ, թողնելով իրենց անձերուն ու սրտերուն տանջարան դարձած հայրենի տները, անցնել գիւղէ գիւղ մուրացկանութիւնով, կրելով ցուրտին խայթը և քաղցին կրկիծները, երթալ Տիգրանակերտ, Կարին և... Կովկաս: Կը հալածւին այդ թշուառները, ցուրտէն կը սառնին և ձիւնի փոթորիկներու մէջ կը խեղդւին տաժանելի փախուստի մէջ շատեր կը ձերբակալւին և ետ կը դարձւին անլուր չարշարանքներով, իսկ Կովկաս փախչողներու մէջ գտնուող երիտասարդները կրսպանեն ուէ կերպով և գեղանի կիները կ'առւանգեն:

Միայն այս ձմեռւայ ընթացքին մէջ Մուշի և Բաղէշի միւս գաւառներու բոլոր հայ գիւղերէն 5-էն մինչև 30 ամբողջ ընտանիքներ փախուստ աւին նկարագրւած պայմաններու մէջ: Կարելի չէ ըսել թէ որքան ընտանիք և ուրախ գացին, ո՞ղջ են, թէ սառած կամ սպաննւած:

Փախչողներու աները առհասարակ քարուքանդ կ'ըլլան հարկահանի կողմէն, որ փայտերը կը ծախէ փախտականի թողած պարտքի փոխարէն, կամ գիւղերու քիւրդ պահապաններէն և թշուառ դրացիներէն փայտը իբրև վառելիք կը գործածուի:

Սասունը.—1904-ի ջարդերէն և կորուստներէն մասով միայն կարողացաւ վերականգնիլ այդ լեռնավայրը, ուր այլևս երբեմնի լեռնականները չեն մնացեր: հալածանքը բուռն է: Սասունի զանազան կէտերու վրայ գետեղւած զօրքերը կ'ապականեն անոնց անալայլ նկարագիրը և այդ սրբազան ու արիւնազանգ լեռներու նւիրականութիւնը: Շատեր քաղցէն հալածական, կը լքեն իրենց օճախները, կ'իջնեն դաշտերը, Հագօ և Պիշէրի, միմիայն հաց գտնելու համար: Հոկտեմբերին լսեց թէ զօրքերը Տալուրիկի մէկ քանի թաղերու իրենց բոյներուն անբաժանելիօրէն կառչած ժողովուրդը կը հալածեն, կը բռնեն իրենց տուններէն և կը կողոպտեն զանոնք:

Կառավարութեան գանձը դատարկ է միշտ, հարկահանները շարունակ կ'այցելեն գիւղերը տուրք հաւաքելու համար: Հոս կը բերենք միայն Ախլաթի Կէվակ գիւղի մէջ կատարւած գողութիւնը իբրև վերջաբան մարդկային մի մեծ տրամի, հաստատւած մէկ քանի աղբիւրներէ:

Գեկտեմբերի վերջերը Կէվակ տուրք հաւաքելու կը

գնան մէկ քանի զափթիէներ թահսիլտարին հետ: Նոյն գիշերը քաղցէն մեռած կըլլայ (սկանատեսները երդուով կը հաստատեն) 15 տարեկան մի աղջիկ, միակ յոյսը պառաւ որբեայրի մը: Գութի ուէ զգացումէ զուրկ այդ մարդկային անասունները կը խուժեն որբեայրի տունը, նոյնիսկ տան պատահած դժբախտութիւնը լսելէ յետոյ, բիրտ ուժով դուրս կը քաշեն պառաւը, որ իր միակ աղջկան անշնչացած դիակին պլլած կ'ողբար և խարազանի հարւածներու տակ դրամ «վերկի» կը պահանջեն: Ահանատես մէկ գիւղացի չը հանդուրժելով այդ դիւային ոճիրին, իր կովը կը յանձնէ հարկահանին անմիջապէս, որ ազատ արձակեն այդ տարաբախտ պառաւը:

Տ Է Ր Ս Ի Մ Ը Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ

ԷՐՁՐՈՒՄ, 10 յուլիս

Տէրսիմը դեռ ապստամբական վիճակի մէջ է: 32 վաշտ զօրքով պաշարած են: Շարժւանս լուրերուն նայելով 150 զօրք և 4 սպայ սպանւած են: Հրաման եղած է բոլորովին բնաջինջ ընել Տէրսիմը: Տէրսիմը ճանչցող եւրօպացիի մը կարծիքը այն է, որ 100,000 զօրք պէտք է Տէրսիմը կարենալ զսպելու համար: Թիւրք կառավարութիւնը, ներկայ պայմանների մէջ, անհնար է որ յաջողի այդքան զօրք համախմբել:

ՃԱԼԵՊ, 29 յուլիս

Անշուշտ ծանօթ ըլլալու է ձեզի Տէրսիմի քրդերու անցեալ աշնան յեղուզակութիւնները և ընդհարումները զօրքերուն հետ և այս վերջիններուն ամօթահար ջախջախումը:

Այս գարնան երկար բանակցութենէ վերջ, ընդհանուր տարաձայնութիւնը այն էր որ սուլթանը ներած է Տէրսիմին ինչպէս ներած էր Իպրահիմ փաշային և Տիգրանակերտին:

Իսկ ներկայ խառնակութիւններուն պատճառը հետեւեալն է:

Տիգրանակերտի կուսակալը Խարբերդի կուսակալին հեռագրով լուր կուտայ թէ 150 ջորի ցորեն բեռցած Տիգրանակերտէն Տէրսիմ կերթան, (ջորիները և ցորենը Տէրսիմի կը պատկանէին) և հրաման կընէ անմիջապէս բռնի ուժով գրաւել զանոնք:

Խարբերդի վալին ալ ապուշօրէն անսալով կը կատարէ այդ հրամանը: Ջորեպաններու առաջնորդը, բնականէ, կը դիմագրէ, որը անմիջապէս գնդակահար կըլլայ զինուորներէն. իսկ մնացածները կը փախչեն Տէրսիմ և լուր կուտան իրենց մեծերուն, որոնք առանց ժամանակ կորսնցնելու, բոլոր մեծ պէկերու ժողով մը կը գումարեն ուր կը հրաւիրեն. նաև, սպանալիքով երկու չէզօր պէկերը, Տիպա և Եշիլ աղաները, որոնք անցեալ աշնան կուլին ձեռնպահ մնացած էին:

Միութիւնը երգամբ կը հաստատուի և ընդփոյթ գործի կը սկսին:

Հասած լուրերին նայելով, Չմշկածագը պաշարած գրութեան մեջ է, իսկ ոմանց նայելով թալանած են և բաւական ալ զօրք ջարդած: մէկ հարիւրապետ և երեք յիսնապետ, քսանի չափ ալ քաղաքացի թիւրքեր ըսպանւած են: Գզըլ Բիլիսէի զօրանոցը, որ Տէրսիմի

կետրոնը կը գտնւէր, իսպառ ոչնչացւած է քրդերու կողմէն և մօտ 1200 մաւզէր հրացան, ահագին ռազմամթերք անցած է քրդաց ձեռքը: 2 մեծ և 8 փոքր թնդանօթ առած են: Մինչև այժմ լուրերին նայելով 28 գիւղ թալանած են: Թիւրքերը կը տարաձայնեն թէ քրդերու բոլոր առաջնորդները Փէդայիներ են և թէ կուղներուն կէսը հայեր են, նաև որպէս թէ քիւրդերը հայ գիւղերուն չեն դպիր. օրինակ կը բերեն մէկ քանի գիւղեր ուր հայ թաղերուն չեն վնասած, իսկ թիւրք թաղերը ոչնչացուցած են:

Թիւրքերուն մէջ խիստ գրգռում կայ դէպի հայերը: Խարբերդի կուսակալը այսօր հոս հասաւ և կը մեկնի Պէյրութ դատաստանի համար, և իր տեղը կը նշանակի Աբաստիոյ վալին:

Չմշկածագի գիւղերէն մօտ 900 տուն,—3000 բընակիչ—ցրւած են դէպի Խարբերդ և Մատեն:

Արաբկիրու կողմի թիւրքերը Եփրատի վրայի նաւակները կտրած են, որ քիւրդերը չանցնին իրենց կողմը: Կ'ըստի թէ Ահնայ գիւղերէն Հաբանոս և Էգէրիկ ալ զարնւած են: Եփրատէն ասդին Պաղ, Վարդենիկ, Հաստեցիկ և Մուշակայ միւս թրքաբնակ գիւղերը բոլորովին թալանւած և 100-ի մօտ թիւրքեր սպանւած են:

Ամեն կողմէն զօրքեր կը վագեն Խարբերդ և մեծ պատրաստութիւն կը տեսնուի:

Մեր քաղաքի վաճառական պ. Թէվէքէլեան ամսոյս 20-ին 10 բեռ, 4,000 ոսկիի արժէքով, ապրանք կը ղրկէ Արաբկիր նոյնպէս մեր գիւղերէն սաղմուկացի Սիմօն Ալէքսանեան վաճառականը 4 բեռ (180 ոսկիի արժէքով) ապրանքով Հալէպէն երկիր մեկնած միջոցին, աւազակներու խումբ մը այս բոլոր բեռները և քիւրդ բեռնակիր ջորիները միասին կը գրաւեն. Էրքէնէկի և Փէլվէրէի մէջ գտնւած Չամլը Պէլ ըսւած տեղը (սա Հալէպի ճամբան է: Մէկ Չամլը Պէլ ալ Սամսօնի մօտ կայ):

Ապրանքներու տէրերը ետ դառնալով կուգան Այնթապ բողոքելու կառավարութեան, որ կը պատասխանէ. «փառք տւէք, որ ձեզ ալ չեն սպաննած և բաւականացած են ապրանքներ գողնալով: Հոգ մի ընէք, նորէն կը շահիք: դուք ճարպիկ ժողովուրդ էք»:

Այս ապրանքներուն հետ 26 բեռ ալ թիւրք վաճառականներու ապրանքները գողցած տարած են:

Երկիրը բոլորովին անիշխանութեան մատնւած է. իսկապէս կառավարութիւն չը կայ: Գողցող գողցողի է: Բիրտ ուժի սարսափն է որ կը տիրէ: Երկիրը աւազակներու ձեռքն է: Աշխատասէր ժողովուրդը բոլորովին անպաշտպան երեսի վրայ է:

15 յուլիս

Երեք օր առաջ Միլլի աշիրէթի պետ Իպրահիմ փաշան տեղս հասաւ 1000 ձիաւոր զօրքերով. այժմ մեկնելու դիտաւորութիւն չունի, մինչև որ իր կարգ մը պահանջները չը գոհացուին: Պահանջները ինչ են յայտնի չէ:

15 յուլիս

Տէրսիմի քիւրդերուն վրայ ղրկւած զօրքերու մեծ մասը ապստամբներուն հետ միացած՝ կառավարութեան դէմ կը կուլին. Եկած զօրքերը Երզնկայի կողմերէն են:

ՅԱՆՈՒՆ ՎԱՅԵԼՉՈՒԹԵԱՆ

Չ ա փ ը պահպանելու առաքինութիւնը տրած չէ Կ. Պօլսի մեր հրապարակագիրներին: Ազատ մամուլի հրատարակումը առիթ եղաւ մրանց համար՝ ստրկամտութեամ մոր ու այլաճողակ ցոյցեր անելու: Մի կողմից՝ ազատութեամ ապա- թեօզ, միւս կողմից սանձարձակ ներքողներ ազատութեամ մեծագոյն դահիճի հասցէին: Եւ այդ ներքողները, այնքամ խամղավառ են, այնքամ զգացած, որ դժարամիտ էք հաւատալ, թէ մրանք կեղծ են: Վրդովեցուցիչ է: Դա «փօ- լիթիլ» չէ, այլ պարզապէս ստորաքարշուծիւն: Աւելի կո- պիտ վերաւորամք անկարելի է հասցնել—այս մեծ օրե- ըում—Հայ ժողովրդին եւ հարիւր հազարաւոր մահատակ- մերի յիշատակին: Ոչ ոք չի պահանջում այդ խմբագիր- մերից՝ ազատութեամ օրերում արշաւամք սկսել Արդիւլ Համիդի դէմ. բայց հօ կարելի էր—թէկուզ յանում վայել- չութեամ—լուծութեամ տալ այդ չարաշուք ամուռը...

ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐՈՒ ԱԶԱՏՈՒՄԸ

Հիրա կղզին օգոստոս 1-ին ստացանք Հետեւեալ Հեռագիրը.

«Պատրուկ բերդէն 54 քաղաքական բանտարկեալներ ազատ արձակեցանք. բանք Հայեր են, որոնց մէջ են մեր ընկեր- ներէն մէկ քանին».

Ֆարհատ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱԶԳԵՐ

Ա Ջ Դ

Նկատելով, որ Առիւծ—Աւագի տէնօրից ու այդ առթիւ եղած պաշտօնական ազդից յետոյ կամ մարդիկ, որ դեռ ևս մնում են Կարսի շրջանում ու շարունակում իրենց շահատակութիւնները Դաշնակցութեամ անուճով, Կովկաս- սեամ Ահաբեկիչ Մարմինը վճռեց յայտնել՝

- 1) Ազարակ գիւղում ապրող ոգմէցի Պոտայ—Մուրադին,
- 2) Ծպմիում ապրող ոգմէցի Մարգսիմ,
- 3) Հալալում ապրող ոգմէցի Լյուտէի Մանուկին,
- 4) Տիկոտում ապրող խլաթցի Մելքօնիմ (բօռ),
- 5) Խարում ապրող խլաթցի Գէւորիմ (քիւրդ),

որ պաշտօնական ազդարարութիւն ստանալուց հիմզ օրւայ ընթացքում թողնեն Կարսի շրջանը և հեռանան ուրիշ վայ- րեր: Աքսորելով միաժամանակ մրանց արգելում է ընկու- թիւն հաստատել Կարսի, Ալէքսանդրապօլի, Երևանի և Բա- թումի շրջաններում:

Յանձնարարում ենք յիշեալ շրջանների Դաշնակցական մարմիններին, ընկերներին ու ընդհանուր հասարակութեամ հսկել այս ազդի ճիշտ գործադրման վրայ, ուստի, եթէ այդ հիմզ հոգիմ որոշած ժամանակին չթողնեն Կարսի շրջանը կամ ապրեն իրենց արգելած վայրերում, ամբի- շապէս պէտք է ջոնել, զինաթափ անել ու յայտնել այդ մասին Կովկ. Ահաբեկիչ Մարմնի ներկայացուցչին տեղա- կամ մարմինների կամ ձեռնհաս ընկերների միջոցաւ:

Միևնոյմ ժամանակ յայտնում ենք, որ այդ հիմզ հո- գում պատասպարող, թագմող կամ պաշտպանող մարդիկ կ'ենթարկուին ամենախիստ պատասխամատուութեամ Ահաբե- կիչ Մարմնի կողմից:

1908 թ., 20 յունիսի

Հ. Յ. Դ.

ԿՈՎԿԱՍՏԱՆ ԱՀԱԲԵԿԻՉ ՄԱՐՄԻՆ

Ն Ա Տ Ի Ռ Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Նաւահանգսի Կեդր. կոմիտէն՝

(Շարունակութիւն)

1905, 1906 եւ 1907-ին Նաւահանգսի նեւեալ խմբերից՝ Կամա- ւոր 8 ռուբլի, Մախիմ 37, Կարիլ 102, Թափառական 9, Ծովասար 13. 60, Ծիրնկասար 20. 40, Նոր կեանք 42. 75, Շանք 41. 20, Յա- ռաչ 1. 50, Կարիլ 98. 50, Մճակ 69, Ծիրնկասար 20. 20, Եփրատ 28. 50, Մճակ 41, Գեորգ Զաւուռ 218: Անհասներից՝ Արեւել Սաչ. Մկր.ից ներ 3, Սոյլան Սար. Աքաբից 2, Մարիլից 8, Միս. Չախու- չեանից ամուսնու յիշատակին 20, Վարպեցի մի հասարակ աքա- նակ եւ 10 փամփուռ, Մանուշակից 5, Վարդից 5, Գարնցից 10, Տ. Բաղից 10, Ես 10, Եւս 10, Կարիլ խ. միջ. Տ. Բուրից 4. 75, Սոյլան խ. Դուկասից 2, Լարիբից 10, Յ. Յ.ից անդամակն. 30 ռ.:

1906 օգոստոսից 1907 օգոստոս.—Մճակ խ. 67 ռ., Ծովասար խ. 54, Մճակ խ. 8. 50, Պ.ից 1906 թիւ սարեկար 72, Վիշապ այգի- նացիից ներ 36 ռ.:

ՁՈՐԱՓՈՐԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ 1905 եւ 1906 թ.—Հեւեալ խմբից՝ Մախիմ Հայասան 19. 25 ռուբլի, Մախիմ Սաւուն 20. 50, Մաս. Արալոյս 17. 6, Մաս. Զէյթուն 22. 45, Մաս. Արուսեակ 11. 65, Տե- դական խ. Մայր խ. 40, Փիսն 42, Արուսեակ 38, Ակնունի 12. 60, Ախոյեան 35. 45, Յոյս 7. 60, Կիլիկիա 7. 50, Ծաղից 4. 70, կանա- ցից 27. 80, Յ. Սահակից 1. 50, Յ. Կիւրեղից 2. 50, Ծաղիկ խ. 2 երեկ. 74. 70, Մար. Ազն.ից 5, Յ. Սարուից 2. 50, Մելք. Լաւից 2. 50, Յ. Խովն.ից 2, Պ. Բոսակից 25, Գեափորի ենթակոմ.ից մայիս-յունիս 40, Զարափորի խմբերից՝ Յոյս 6. 25, Արուսեակ 41. 50, Ամրոց 75. 75, Ակնունի 4. 65, Ես 5. 55, Մայր խ. հաւ. մն. 37. 50, Թորգոմ 20, Գեքսիմ 36, Կիլիկիա 1. 50, Որսկան 30. 55, Վասպուրական 14. 30, Ախոյեան 29. 5, Կարին 7. 70, Սերոբ փաւա 12, Յոյս 7. 15, Դրօսակ 3. 50, Թորգոմ 9. 20, Ամրոց 7. 20, Ապաւաճ 5. 60, Արու- սեակ 22. 10, Կիլիկիա 7, Ակնունի 7, Դրօսակ 2. 35, Տեր Բ.ից ներ 3, փամփուռ արձակողներից տուգանք 3 60, Լուչ է գեմսվօն գը- բոյկներից 1. 20, Դասից 93, Մայր խ. անդամ Սողոյից 1. 50, նոյն խիւի Բժայից 6, Կարմիր խաչի խ. ամսակն. 4. 60, նոյն խ. սագաւ 10, Մայր խ. անդամ Յ. Ազնից ներ 50, Մ. Տ. Բ.ից 5, Սերոբ փաւա խ. 27. 50, Գեքսեման խ. 16. 50, քաւրոնից 65, Մախիմ ենթակոմի- սից 22. 25, Կարմիր խաչի Ծաղիկ խ. 41. 50, Կարմիր խաչից զէնի փող 31. 40, Անդրանիկ խ. 13. 70, Մախիմ ենթակոմ. 7 խմբերից 61. 80, նոյն ենթակոմ. 6 խմբ. 26. 70, զէնի մը կանխավար 90, Արուսեակ խ. 7, Ակնունի խ. 6. 50, Դրօսակ խ. 1. 65, Վասպուրակ- խ. 1. 40, Կարին խ. 10. 55, Որսկան խ. 7, Զին. Շաֆարից 8, Սերոբ փաւա խ. 26. 50, քաւրոնից 47. 55, Դրօսակ խ. 2. 50 Գ. Ազ.ից ներ 500, Որսկան խ. 13, Սեհարանի դրամարկ. 42. 50, Սեհարանի պարսամուրհակից 10 ռուբլի:

ՁՈՐԱԲԵՐՈՒ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ 1904 թ. դեկտ. —Լուսեղէնից 40 ռ., Կղզուց 3, Արմենակից 1, Զգիսեմից 1. 50, Արմիկից 1, Վիշապից 1, Արեւակից 0. 50, Վարդից 0. 50, խմբերից՝ Նորածաղիկ 4. 75, Ար- շալոյս 2. 20, Նոյնվար 3. 80, Սաքեմիկ 4. 20, Վրէժ I 15, Վրէժ II 7. 70. Բագրասունի 5. 50, Թորգոմեան 4. 45, Արալոյս 6. 30 ռ.:

1905 թ. փետրարից դեկտ.—Հեւեալ խմբերից՝ Ամրոց 7. 35, Արեւ- կունի 10, Մախի 4. 90, Մարո 6. 60, Մախիմ վարչութիւն Հայաս- սան խ. 2. 10, Սաւուն 2. 5, Արալոյս 1. 75, Զէյթուն 2. 65, Արու- սեակ 1. 55, Մարս. Վրէժ II 5. 70, Բագրասունի 3, Նորածաղիկ 6. 60, Ամրոց 5. 45, Նոյնվար 1. 60, Մախիմ վարչութիւն Արալոյս խ. 1. 75, Հայասսան 2. 10, Սաւուն 2. 5, Զէյթուն 2. 65, Վան 1. 5, Արուսեակ 1. 45, Նոյնվար 4. 15, Սաքեմիկ 4. 95, Արալոյս 7. 20, Սաւուն 7. 45, Թուրգոմեան 3. 15, Մարո 12, Զուր 15, Կրակ 50, Գիւր- դիւան 50, Զինագործ 15, Հայկ 3, Վազգէն 5. 40, Ես 6. 60, Արեւ- կունի 16. 10, Նորածաղիկ 4. 40, Սաւուն 7. 80, Վրէժ I 11. 10, Մա- սիս 9 90, Վրէժ II 5. 20, Բագրասունի 2. 70, Թորգոմեան 4. 50, Առիւծ 5, Ամրոց 9. 85, Վազգէն 8. 30, Վրէժ I. 4. 20, Նորածաղիկ 8. 75, Ամրոց 8. 50, Կարմիր խաչի Սաքեմիկ 7. 55, Նոյնվար 6. 55, Արալոյս 2. 40, Ասեղէնիկ 1. 65, Մարո 15. 60, Սաւունից 14, հար- սանիից 7. 11, Պ. Սորդեայ Ռ.ից 12, Երեկոյից 12. 42 ռուբլի:

(Շարունակելի)